

Azad İqtisadiyyata Yardım
İctimai Birliyi

ARDNŞ-nin MALİYYƏ AXINLARI

www.freeeconomy.az

Zöhrab İsmayıl, Rövşən Ağayev, Qadir İbrahimli.

ARDNŞ-nin MALİYYƏ AXINLARI

Bakı, Qanun, 2010, 96 səh.

Bu nəşrdə ARDNŞ-nin 2006-2008-ci illərdə maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti üzrə təhlili, 2 sosial layihəsinin monitorinqinin nəticələri, şirkətin sahib olduğu informasiyalara çıxış üzrə yaranmış problemlərin xülasəsi və milli neft şirkətinin MSŞT çərçivəsində fərdi hesabatlığa keçidinə təsir üzrə Siyasət Sənədi toplanıb. Tədqiqat və xülasələrdə Azərbaycan Nazirlər Kabineti, Hesablama Palatası, Milli Bank, ARDNŞ və ARDNF-in rəsmi hesabatlarından, normativ-hüquqi aktlardan, rəsmi internet səhifələrindən, monitorinq zamanı əldə edilmiş məlumatlardan, sosial obyektlərin rəhbərləri və əlaqəli vəzifəli şəxslərlə aparılmış müsahibələrdən, KİV-də rəsmi şəxslərə əsasən yer almış informasiyalardan, QHT-nin, həmçinin Azad İqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyinin (AİYİB) əvvəl apardıqları tədqiqat və monitorinqlərin nəticələrindən və məhkəmə qərarlarından istifadə edilib. Burada əks olunan mülahizələr, qənaətlər müəlliflərin təhlillərinə əsaslanır və buna görə layihənin donoru heç bir məsuliyyət daşımır.

Korrektor: Kəmalə Ağayeva

ISBN 978-9952-26-072-4

Çapa imzalanmışdır: 05.04.2010
Formatı 70x100 1/16. Fiziki ç/v 6,0.
Tirajı 300.

Bu kitab ABŞ Marşal Fondunun dəstəyi ilə nəşr olunub

QANUN NƏŞRİYYATI

*Bakı, AZ 1102,
Tbilisi pros., II Alətava 9.*

*Tel: 431-16-62;
493-84-30; 431-38-18*

E-mail: xuduoglu@gmail.com

Web: qanun.az

MÜNDƏRİCAT

Qısaltmalar	4
Giriş	5
1. ARDNŞ-nin maliyyə axınları	8
1.1. Gəlirlərin spektri	8
1.2. Gəlir hara gedir	14
1.3. Dövlət büdcəsi ilə münasibətlər	19
1.4. Şirkətin xərci borcunu ödəmir	21
1.5. ARDNŞ MHBS aynasında	23
2. ARDNŞ-nin sosial layihələrinin monitorinqi	25
2.1. Bərdə Müalicə Diaqnostika Mərkəzi	26
2.2. Qusar rayonu Qalacıq kənd orta məktəbi	28
2.3. Qusar rayonu Aşağı Ləyər kənd orta məktəbi	29
3. ARDNŞ-nin sahib olduğu məlumatlara çıxış	30
4. ARDNŞ-nin MSŞT çərçivəsində fərdi hesabatlığa	
keçidinə təsir üzrə Siyasət Sənədi	33
4.1. ARDNŞ-nin hesabatlılığının vəziyyəti	35
4.2. ARDNŞ-nin fərdi hesabatlığa keçidinə və	
şəffaflığının artırılmasına təsir imkanları	36
4.3. MSSA üzrə QHT Koalisiyası üçün tövsiyələr	38
Əlavə 1. 2003-2008-ci illərdə ARDNŞ-də xam neftin	
hasilatına çəkilən xərc və onun strukturu	39
Əlavə 2. 2003-2008-ci illərdə ARDNŞ-də təbii qazın	
hasilatına çəkilən xərc və onun strukturu	40
Əlavə 3. ARDNŞ-də kapital qoyuluşlarının strukturu	41
Əlavə 4. ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə MHBS-ə	
uyğun icmal gəlirlər hesabı	42
Əlavə 5. 2006-2008-ci illərdə ARDNŞ-nin	
həyata keçirdiyi sosial layihələr	43
Əlavə 6 və 7. ARDNŞ-yə ünvanlanmış 22 və 23 oktyabr	
2008-ci il tarixli informasiya sorğularına	
daxil edilmiş suallar	44
Əlavə 8. Bərdə MDM-dən görüntülər	46
Əlavə 9. Qusar rayon Qalacıq kənd orta	
məktəbindən görüntülər	47
Əlavə 10. Qusar rayon Aşağı Ləyər kənd	
orta məktəbindən görüntülər	48

QISALTMALAR

ABƏŞ	- Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti
ACİYF	- Açıq Cəmiyyət İnstitutu - Yardım Fondu
AÇG	- Azəri/Çıraq/Günəşli
ARDNF	- Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu
ARDNŞ	- Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti
AİYİB	- Azad İqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyi
DFID	- Böyük Britaniya Beynəlxalq İnkişaf Departamenti
DK	- Dövlət Konserni
DŞ	- Dövlət Şirkəti
HPBS	- Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişi
İB	- İstehsalat Birliyi
MHBS	- Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları
MSŞT	- Mədən Sənayesində Şəffaflıq Təşəbbüsü
MSŞA	- Mədən Sənayesində Şəffaflığın Artırılması
NEZ	- Neft Emalı Zavodu
NHMT	- Neftçilərin Hüquqlarını Müdafiə Təşkilatı
QHT	- Qeyri-Hökumət Təşkilatı
XDND	- Xəzər Dəniz Neft Donanması
SC	- Səhmdar Cəmiyyət

GİRİŞ

2008-ci ildə Azərbaycanda istehsal edilən ÜDM-in 4,2, dövlət büdcəsi gəlirlərinin 12,6%-i ARDNŞ-nin payına düşür. 1 yanvar 2009-cu il tarixə şirkətin işçilərinin sayı 65 083 nəfərdir və onların orta aylıq əməkhaqqı 563,7 manat təşkil edib.

14 sentyabr 2006-cı il tarixli prezident fərmanı ilə ARDNŞ-nin tərkibində 3 yeni idarə - Qaz Əməliyyatları İdarəsi, İnformasiya Texnologiyaları və Rabitə İdarəsi və Ekologiya İdarəsi yaradılıb. Beləliklə də şirkətin idarə və müəssisələrinin sayı 18-ə çatıb. 27 dekabr 2007-ci il tarixli prezident fərmanı ilə isə ARDNŞ-nin sosial məsələlər üzrə, ekologiya üzrə və kadr, rejim və informasiya texnologiyaları üzrə vitse-prezident postları yaradılıb və müvafiq təyinatlar olub. Bununla da ARDNŞ-də vitse-prezident postlarının sayı 8-ə çatdırılıb.

ARDNŞ-də başqa bir dəyişiklik şirkətin Ekologiya İdarəsinin yaradılması və ekoloji siyasətin formalaşması sayıla bilər. İdarənin formalaşmasından sonra şirkət 2008-ci ilin mayında Ekoloji Siyasət Sənədini qəbul edərək ictimaiyyətə təqdim edib.

1 iyul 2009-cu il tarixli "Neft və qaz sənayesində idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi haqqında" prezident fərmanı ilə, əsasən, səhmləri tamamilə dövlətə məxsus olan qapalı tipli "Azəriqaz" SC ləğv olunaraq ARDNŞ-nin tabeliyinə verilib. Bununla bağlı olaraq şirkətdə struktur dəyişiklikləri baş verib və "Azəriqaz" SC-nin bazasında ARDNŞ-nin "Azəriqaz" İstehsalat Birliyi yaradılıb. Eyni zamanda, ARDNŞ-nin Qaz Əməliyyatları İdarəsinin adı dəyişdirilərək "Qaz

İxrac İdarəsi" adlandırılıb, "Neftqazlayihə" və Elmi Tədqiqatlar institutları birləşdirilərək onların bazasında "Neftqazəlimtədqiqatlayihə" İnstitutu yaradılıb.

ARDNŞ 2007-ci ildən başlayaraq iri maliyyə tutumlu layihələrə start verib. Şirkət 2007-ci ilin iyul ayında 2 mlrd. dollarlıq tenderdə iştirak edərək tərəfdaşları ilə birlikdə Türkiyənin ən iri neft-kimya şirkəti olan "Petkim Holding"ın səhmlərinin 51%-ni əldə edib. Şirkət, həmçinin, Gürcüstanda yanacaq doldurma məntəqələri şəbəkəsini genişləndirib və neftötürmə qabiliyyəti 10 mln. ton olan Kulevi Qara dəniz terminalını açıb, habelə Gürcüstan, Rumıniya, Türkiyə, Böyük Britaniya, İsveçrə, İran, Ukrayna, Avstriya və Qazaxıstanda öz nümayəndəliklərini təsis edib. Şirkət 2007-ci ildə dəyəri 1,5 mlrd. manat olan 33 mərtəbəli yeni inzibati binasının layihələndirilməsinə start verib.

2009-cu ilin mayında ARDNŞ-nin 50% paya malik olduğu "Socar Trading" şirkəti Sinqapurda ofisini açıb. Bundan əvvəl şirkət özünün əsas ofisini Cenevrədə açmışdı.

Qlobal maliyyə böhranı və xam neftin dünya bazarında ucuzlaşması 2009-cu ildə ARDNŞ-nin fəaliyyətinə ciddi təsir göstərüb. Şirkətin 2007-ci ildə start verdiyi iri investisiya layihələrinin bəzilərinə problem yaranıb. Şirkətin 2007-ci ilin iyul ayında 2 mlrd. dollarlıq tenderdə iştirak edərək tərəfdaşları ilə birlikdə səhmlərini aldığı "Petkim Holding"ın qiyməti 2008-2009-cu illərdə təxminən 2 dəfə ucuzlaşıb. Eyni zamanda, ARDNŞ 2008-ci ilin sonunda Ceyhan limanında neftayırma zavodunun tikintisi layihəsindən imtina edib, 2009-cu ilin sonunda isə Türkiyənin "Tekfen İnşaat" şirkəti səhmlərinin 50 faizini almaq barədə sövdələşməni təxirə salıb. Sonuncu layihənin qiyməti 520 mln. dollar təşkil edirdi.

ARDNŞ hələ də kommersiya şirkətindən çox dövlət qurumu kimi fəaliyyət göstərir. Şirkətin 19 iri idarə və müəssisəsinin olmasına, 8 vitse-prezidentin fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, qərarverici orqanı (məsələn, idarə heyəti) yoxdur. Şirkətin strukturunda şura adlı qurum mövcud olsa da, bu, ARDNŞ prezidenti yanında məşvərətçi qurum kimi nəzərdə tutulur. Bu qurum isə, əslində, formal xarakter daşıyır. Şirkət öz büdcəsini, habelə xərcləmələrini parlament nəzarətindən kənar həyata keçirir. Şirkətin xalis mənfəətinin istifadəsini, siyasi hakimiyyətlə razılaşaraq ARDNŞ prezidenti müəyyənləşdirir.

Şirkət Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına keçdikdən sonra ilk dəfə 2008-ci ilin yekunları üzrə audit keçirib. Auditə "Ernst & Young" şirkəti aparıb. Müstəqil Auditorların Rəyi 2008-ci il üzrə illik hesabatə daxil edilib. ARDNŞ 2008-ci il üzrə illik hesabatını 2009-cu ilin noyabrında açıqlayıb.

ARDNŞ Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatlarının sərəncamçısıdır və bu statusla xarici neft-qaz şirkətləri ilə hökumətin adından 26 saziş imzalayıb, həmçinin bu layihələrdə payçı kimi iştirak edir. 2003-2008-ci illərdə ARDNŞ-nin istehsal göstəricilərinin sabit qaldığı şəraitdə neftin dünya bazar qiymətlərinin üç dəfədən çox artması, həmçinin 2006-cı ildən başlayaraq "Azəri-Çıraq-Günəşli" layihəsində şirkətlərin (bu layihədə ARDNŞ 10% paya malikdir) mənfəətə çıxması hesabına milli neft şirkətinin məcmu gəlirləri və xalis mənfəəti bir neçə dəfə artıb.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının başlıca maliyyə qaynaqlarından olan, maliyyə imkanları getdikcə genişlənən ARDNŞ-nin fəaliyyətində şəffaflığın təmin olunması ən həlledici məsələlərdən biridir. Sözsüz ki, ARDNŞ Azərbaycanın sıradan bir şirkəti deyil, tamamilə dövlətə məxsus olan və ölkənin neft-qaz ehtiyatlarının hökumət adından sərəncamçısıdır. Həmçinin onun gəlirləri ölkənin ictimai gəlirlərinin bir hissəsidir. Bu baxımdan şirkətin maliyyə axınlarının izlənməsi və şirkət üzərində ictimai nəzarətin təşkili çox əhəmiyyətlidir. Azad İqtisadiyyata Yardım İctimai Birliyinin ABŞ Marşal Fondunun dəstəyilə həyata keçirdiyi "ARDNŞ-nin maliyyə axınlarının izlənməsi, şəffaflığın qiymətləndirilməsi və nəticələrin ictimai müzakirəsi" layihəsi də məhz bu zərurətdən irəli gəlib.

1. ARDNŞ-nin MALİYYƏ AXINLARI

Şirkətin maliyyə axınlarının tədqiqi zamanı onun gəlirləri, xərcləri, kapital qoyuluşları, debitor və kreditor borcları, dövlət büdcəsi ilə münasibətləri araşdırılıb. Tədqiqatda, istisnasız olaraq, rəsmi hesabatlarda yer almış məlumatlar və göstəricilər, habelə həmin göstəricilər əsasında aparılmış hesablamalardan istifadə olunub.

Tədqiqat şirkətin maliyyə axınlarının istiqamətinə uyğun olaraq gəlirlərdən başlanır və qarşılıqlı borc probleminədək davam edir. Bununla belə, MHBS üzrə hesabatla ayrıca bir bölmə həsr olunur ki, burada həm gəlirlər, həm də xərclər təhlil olunur və şirkətin xalis mənfəəti ilə bağlı məsələlərə də bu bölmədə baxılır. Çünki məhz MHBS-ə uyğun olaraq açıqlanmış "İcmal gəlirlər hesabatı" 2007-ci ildə həm şirkət, həm də hökumət tərəfindən mənfəət üzrə verilmiş məlumatlara nöqtə qoyur.

Onu da qeyd edək ki, ildən-ilə ARDNŞ hesabatlarında maliyyə axınlarının detalları barədə məlumatlar azalsa da, MHBS-ə uyğun açıqlanmış hesabat izləmə üçün yeni imkanlar açır.

1.1. Gəlirlərin spektri

ARDNŞ öz maliyyə göstəriciləri üzrə hesabatları 2004-cü ildən etibarən açıqlamağa başlayıb. Şirkət həmin il üzrə illik hesabatında gəlirlərinin həcmi

və onun bir sıra mənbələrini açıqlayıb. Bu ənənə 2007-cı il üzrə illik hesabatadək davam edib. 2008-ci ilin hesabatında isə şirkət, MHBS-ə uyğun olaraq, açıqladığı hesabatları "Maliyyə nəticələri" bölməsində yerləşdirib, lakin burada hər hansı izahat verilməyib.

Şirkətin mövcud fəaliyyət profillərinə uyğun olaraq onun gəlirlərinin formalaşma mənbələrini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- *xam neftin satışı;*
- *neft məhsullarının satışı;*
- *təbii qazın satışı;*
- *HPBS-lər üzrə ARDNŞ-nin payına düşən mənfəət karbohidrogenlərinin satışı;*
- *ARDNŞ-nin əmlakının icarəsi;*
- *xarici neft-qaz şirkətlərinə göstərilən xidmətlər (nəql, geoloji-kəşfiyyat, donanma vasitəsilə yükdaşımlar və s.)*
- *xarici ölkələrdəki fəaliyyəti.*

Şirkətin əldə etdiyi gəlirlər məhz bu mənbələr hesabına formalaşır. Mənbələr üzrə daxilolmaların həcmi barədə məlumatlar şirkətin gəlirlərini izləməyə və ayrı-ayrı mənbələr üzrə təhlil aparmağa imkan verərdi. Əgər 2006-cı və 2007-ci illərdə şirkətin xam neftin və neft məhsullarının satışından əldə edilən vəsaitlərin həcmi ilə bağlı məlumatlar həm ARDNŞ-nin, həm də Nazirlər Kabinetinin illik hesabatlarında yer almışdısa, 2008-ci il üzrə bu məlumatlara da çıxış məhdudlaşıb.

Ümumiyyətlə isə, şirkətin gəlirlərinin izlənməsi üzrə ən yaxşı imkanlar 2006-cı ilə təsadüf edir. Bu isə, bir tərəfdən, şirkətin 2006-cı il üzrə hesabatında daha çox məlumatın yer alması, o biri tərəfdən isə MSŞT üzrə 2007-ci ilin iyun ayında Bakıda keçirilən konfransda şirkətin iqtisadi məsələlər üzrə vitse-prezidenti Suleyman Qasımovun açıqlamasından irəli gəlirdi.

2008-ci ildə ARDNŞ-nin satışlardan və xidmətlərdən daxil olan gəlirləri 4710,0 mln. manat təşkil edib. Şirkət əvvəlki illərin hesabatlarında HPBS üzrə Azərbaycan hökumətinin mənfəət karbohidrogenlərinin satışından daxilolmaları da öz gəlirlərində əks etdirirdi. Bu onunla bağlıdır ki, sazişlərə əsasən Azərbaycan hökumətinin təmsilçisi ARDNŞ-dir və satışları da məhz o, həyata keçirir. Sonra isə bu vəsaitlər ARDNF-ə köçürülür. Ancaq bu vəsaitlərin həcmi ilə bağlı ARDNŞ, ARDNF və Nazirlər Kabinetinin hesabatlarında müxtəlif rəqəmlər əks olunub.

ARDNŞ-nin gəlirlərinin strukturu (mln. manat)

Gəlirlərin mənbələri	2006	2007	2008
1. Neft və neft məhsullarının satışı	2 559,7	3 184,4	M/Y ¹
1.1. Neft və neft məhsullarının ixracı	1 723,4	1 860,9	M/Y
o cümlədən			
ƏŞ və BM-lərin ixrac neftinə görə	251,4	M/Y	M/Y
HPBS üzrə şirkətin payı	389,2	777,0	859,9
1.2. Neft məhsullarının daxili bazarda satışı	836,3	1 323,5	M/Y
2. Təbii qazın satışından daxil olan vəsait	M/Y	M/Y	M/Y
3. Digər gəlirlər	M/Y	M/Y	M/Y
Gəlirlərin cəmi	2 751,7	4 053,3	4 710,0
HPBS üzrə Azərbaycanın mənfəəti	924,4	1 860,7	11 633,5
Gəlirlər üzrə cəmi maliyyə axını	3 676,1	5 914,0	16 343,5

Şirkətin açıqladığı məlumatlara görə, 2006-cı ildə HPBS-lər üzrə mənfəət neftinin satışından 924,4 mln. manat daxil olub.² ARDNF-in məlumatına əsasən, həmin il HPBS üzrə daxilolmalar 929,9 mln. manat təşkil edib.³ Nazirlər Kabinetinin hesabatında isə 2006-cı ildə HPBS üzrə ARDNŞ-nin ARDNF-ə 933,7 mln. manat köçürdüyü qeyd olunur.⁴ 2007-ci il üzrə bu fərqlər daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. ARDNŞ 1851,4 mln. manat köçürdüyünü, Nazirlər Kabineti 1860,7 mln. manat köçürüldüyünü bildirsə də, ARDNF-in hesabatında HPBS-lər üzrə 1799,9 mln. manat əldə edildiyi göstərilib.⁵ 2008-ci il üzrə analoji göstəricini nə ARDNŞ, nə də hökumət öz hesabatında əks etdirib. Yeganə məlumat ARDNF-in hesabatındadır və bu da 11633,5 mln. manat təşkil edir.⁶ Belə görünür ki, eyni göstərici üzrə hesabatlararası fərqləri aradan qaldırmağın yolu kimi məlumatların ümumiyyətlə açıqlanmaması seçilib.

Həmçinin ARDNŞ əvvəlki illərdə açıqladığı bir çox məlumatları 2008-ci il üzrə illik hesabatından çıxarıb. Hesabatın "Maliyyə nəticələri" bölməsində, əvvəlki illərdən fərqli olaraq, şirkətin 2008-ci ildə əldə etdiyi gəlirlərin yekunu, neft və neft məhsullarının satışından daxilolmaların, o cümlədən neft və neft məhsullarının ixracından daxilolmaların həcmi ilə bağlı məlumatlar çıxarılıb.

¹ Məlumat yoxdur.

² ARDNŞ-nin vitse-prezidenti Süleyman Qasımovun 3 iyun 2007-ci il tarixdə Bakıda keçirilən MSŞT üzrə konfransdakı təqdimatı.

³ ARDNF-in 2006-cı il üzrə illik hesabatı, səh. 8.

⁴ Nazirlər Kabinetinin 2007-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, səh. 79.

⁵ ARDNF-in 2007-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 13.

⁶ ARDNF-in 2008-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 9.

Bununla belə, MHBS-ə uyğun olaraq açıqlanmış hesabatlarda müəyyən yeni məlumatlar əks olunub. Eləcə də bu hesabatların 2007-ci illə müqayisəli açıqlanması əvvəlki ilin hesabatında açıqlanmış bir sıra rəqəmlərlə ziddiyyət təşkil edir. Burada mühasibat standartlarının yaratdığı fərq də, təbii ki, öz rolunu oynayıb. Bununla belə, şirkətin 2007-ci il gəlirləri ilə mühasibat standartlarının bu miqyasda fərq yaratdığı da inandırıcı görünür. Məsələn, şirkət 2007-ci il hesabatında gəlirlərin 5914,0 mln. manat olduğunu göstərib. Öncədən də qeyd etdiyimiz kimi, əvvəlki illərdə şirkət HPBS-lər üzrə Azərbaycan hökumətinin gəlirlərini də öz gəlirləri daxilində göstərib. Beləliklə də 2007-ci il üzrə bu göstəricini (1860,7 mln. manat) qeyd olunan həcmdən çıxsaq, şirkətin 2007-ci ildə xalis gəlirlərinin 4053,3 mln. manat olduğu ortaya çıxır. MHBS-ə uyğun "İcmal gəlirlər hesabatda" 2007-ci ildə gəlirlərinin 3820,3 mln. manat olduğu göstərilir.⁷

Əgər şirkətin gəlirlərinin maliyyə mənbələri üzrə təsnifatını yaratmağa çalışsaq, bunu rəsmi açıqlamalar əsasında etməyə müvəffəq ola bilməyəcəyik. Şirkət 2006 və 2007-ci illərdə yalnız gəlirlərinin yekununu, neft və neft məhsullarının satışından əldə etdiyi gəlirlərin həcmi, o cümlədən, neft və neft məhsullarının ixracından əldə etdiyi gəlirlərin həcmi açıqlayıb. Ancaq şirkətin digər mənbələrdən - HPBS üzrə payına düşən neftin, hasil etdiyi təbii qazın və ABƏŞ-dən əvəzsiz aldığı səmt qazının satışından, eləcə də göstərdiyi xidmətlərdən əldə etdiyi gəlirlərin həcmi heç zaman açıqlamayıb. Eyni zamanda, şirkətin xam neftin və neft məhsullarının ixracından ayrı-ayrılıqda nə qədər vəsait əldə etdiyi hesabatlarında yer almır. Aydın məsələdir ki, qeyd olunan göstəricilərin bir çoxunu adi hesablamalarla təqribi müəyyənləşdirmək mümkündür. Məsələn, 2008-ci ildə HPBS üzrə dövlət büdcəsinə ödənmis mənfəət vergisinin həcmi məlum olduğundan podratçıların əldə etdiyi ümumi mənfəəti hesablamaq və ARDNŞ-nin də payına uyğun olaraq 859,9 mln. manat gəlir əldə etdiyini müəyyənləşdirmək mümkündür. Eyni zamanda, 2006 və 2007-ci illər üzrə ixrac edilən xam neftin həcmi və ARDNŞ-nin orta illik satış qiyməti bəlli olduğundan həmin illərdə şirkətin bu mənbədən nə qədər vəsait əldə etdiyini müəyyənləşdirmək olardı. Ancaq maraqlıdır ki, şirkət 2007-ci ilin noyabrından sonra neft və neft məhsullarının orta aylıq qiymətlərinin öz internet sahifəsində yerləşdirilməsini də dayandırıb.⁸

Aparılan araşdırmalarda, eləcə də xam neftin daxili bazarda satışı üzrə maliyyə əməliyyatları, daha dəqiqi, xam neftin hasilat sektorundan emal müəssisələrinə təhvil prosesinde hesablaşmaların necə aparılması sxemini tam

⁷ ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 52.

⁸ <http://socar.az/price-az.html>

aydınlaşdırmaq mümkün olmur. Məlumdur ki, xam nefti "Azneft" İB (həmçinin ARDNŞ-nin birgə müəssisələri və əməliyyat şirkətləri) hasil edir, sonradan həmin neftin az bir hissəsi ixraca (1,3 mln. ton), əhəmiyyətli hissəsi (7,35 mln. ton) isə emal məqsədilə ARDNŞ-nin iki müəssisəsinə - Bakı NEZ-ə və "Azneftyağ" NEZ-ə göndərilir.

Bu mexanizmlə bağlı yanaşma budur ki, ARDNŞ-nin maliyyə fəaliyyəti mərkəzləşdirilmiş mühasibatlığa (mərkəzləşdirilmiş mühasibatlıq şirkətin gəlir və xərclərilə bağlı mərkəzləşdirilmiş uçot aparılmasını nəzərdə tutur) və vahid mühasibat balansının tərtib edilməsinə əsaslanır. Məlum olduğu kimi, 24 yanvar 2003-cü il tarixli prezident fərmanı ilə təsdiqlənmiş ARDNŞ Nizamnaməsinin 4.5-ci maddəsinə əsasən, şirkət onun tərkibinə daxil olan müəssisələrlə qarşılıqlı hesablaşmalar aparılmasını özünün mərkəzləşdirilmiş mühasibatlığı tərəfindən həyata keçirir. Eyni zamanda, nizamnamənin 1.4-cü maddəsinə görə, ARDNŞ onun tərkibinə daxil olan müəssisələr üzrə icmal hesabat və balans tərtib edir. Beləliklə, sadə məntiq budur ki, ortada bazar satışı yoxdur, ARDNŞ-nin bir müəssisəsinə məxsus xammal başqa bir müəssisənin hazır məhsulunun istehsalı üçün istifadə olunur. 2008-ci ildə ARDNŞ-də 1 ton xam neftin şirkətdaxili topdansatış qiyməti 63,6 manat, 1 ton xam neftin maya dəyəri isə 68,26 manat (2007-ci ildə 57,74 manat) olub. Belə çıxır ki, ARDNŞ xam nefti maya dəyərindən aşağı qiymətə emal müəssisələrinə təqdim etməklə şirkət üzrə mənfəətin bir halqada – emal prosesində yaranmasına nail olur. Bunları nəzərə alsaq, deməli, ARDNŞ-nin "xam neftin satışından daxilolmalar" üzrə gəlirləri yalnız ixracdan əldə olunan gəlirlərlə məhdudlaşır.

Şirkətin maliyyə axınlarının təhlili zamanı aydınlaşdırılması mümkün olmayan göstəricilərdən biri də qaz satışından daxil olan vəsaitlərin məbləğidir. 2008-ci ildə şirkət BM və ƏŞ ilə birlikdə 7752,6 mln. kubmetr təbii qaz çıxarıb və bunun da 6776,4 mln. kubmetri təhvil verilib. Eyni zamanda, AÇG layihəsi üzrə əldə edilən 2106,8 mln. kubmetr səmt qazını, "Şahdəniz" layihəsi üzrə isə 2096,7 mln. kubmetr təbii qazı qəbul edərək təhvil verib.⁹ Beləliklə də ARDNŞ-nin məlumatlarında 2008-ci ildə 11956,1 mln. kubmetr təbii qaz çıxarıldığı, bunun da 10979,9 mln. kubmetrinin təhvil verildiyi bildirilir. Hökumətin məlumatlarında isə 2008-ci ildə bütün mənbələr üzrə təbii qaz təhvilinin 11200 mln. kubmetr olduğu göstərilir.¹⁰ Bu fərq beynəlxalq layihələr üzrə ortaya çıxır. AÇG və "Şahdəniz" layihələri üzrə qaz təhvilini şirkətin məlumatlarında 4200 mln., hökumətin məlumatlarında isə 4500 mln. kubmetr olduğu qeyd edilir. MSŞT hesabatlarında

⁹ ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 30-31.

¹⁰ Nazirlər Kabinetinin 2008-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, səh. 92.

isə "Şahdəniz" layihəsi üzrə qaz təhvilinin 2129,3 mln. kubmetr olduğu göstərilir.¹¹ Təhvil verilmiş təbii qazın 5800 mln. kubmetri "Azəriqaz" SC-yə, 4900 mln. kubmetri "Azərenerji" SC-yə satılıb, 500 mln. kubmetri isə ixrac edilib.

Bununla belə, ARDNŞ-nin həmin satışlardan nə qədər vəsait əldə etdiyini aydınlaşdırmaq mümkün olmayıb. Bu məlumatlar nə şirkətin, nə də hökumətin məlumatlarında öz əksini tapıb.

Təbii qazla bağlı başqa bir məsələ AÇG üzrə hasil olunan təbii səmt qazının taleyinin qeyri-müəyyən olaraq qalmasıdır. AÇG üzrə HPBS-ə görə, səmt qazı Azərbaycan tərəfə əvəzsiz verilir. Lakin məlum olduğu kimi, HPBS-ləri hökumətin adından ARDNŞ imzaladığından bu tərəf də, əslində, hökumətdir. İndiki halda şirkət Azərbaycan tərəfə çatası bu qaza faktiki sahiblik hüququ əldə edib və bundan hökumətə heç bir ödəniş etmir. İkinci bir tərəfdən, 2008-ci ildə "Şahdəniz" layihəsi üzrə Azərbaycan hökumətinə çatan mənfəət qazından ARDNŞ-ə 131,2 mln. ABŞ dolları vəsait daxil olub ki, bu da 1000 kubmetr təbii qaza görə ARDNŞ-nin cəmi 61,6 ABŞ dollar ödədiyini göstərir. Bu da həmin dövr üçün ARDNŞ üzrə təbii qazın ən aşağı satış qiymətindən (1000 kubmetr üçün 42 manat - "Azəriqaz" SC) bir az çoxdur. Halbuki təbii qaz "Azərenerji" SC-yə və xarici ölkələrə daha baha qiymətə satılır.

ARDNŞ-nin neft, neft məhsulları və təbii qazla bağlı gəlirləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin şirkət xarici neft şirkətlərinə əmlakını və nəqliyyat vasitələrini icarəyə verməklə və başqa xidmətlər göstərməklə də əlavə gəlirlər əldə edir. Bu xidmətlər geoloji kəşfiyyat işlərindən tutmuş neft məhsullarının daşınmasına kimi bir çox sahələri əhatə edir. Əhəmiyyətli gəlirə malik qurumlardan olan XDND-dir və o, 2008-ci ildə 105,8 mln. manat gəlir əldə edib ki, bunun da 21,8%-i (23,0 mln. manat) xarici şirkətlərlə imzalanmış müqavilələrin payına düşür.¹² Şirkətin başqa xidmətlərdən nə qədər vəsait əldə etdiyi isə hesabatlarda açıqlanmır.

Hesabatlarda açıqlanmayan başqa bir gəlir mənbəyi isə ARDNŞ-nin xarici ölkələrdəki fəaliyyətindən əldə etdiyi vəsaitlərin həcmi ilə bağlıdır. Şirkət 2008-ci ildə Gürcüstanda fəaliyyət göstərən "SOCAR Energy Georgia" və "SOCAR Gas Georgiya" törəmə müəssisələrindən və Kulevi Terminalından, İsveçrədə fəaliyyət göstərən "SOCAR Trading" şirkətindən, həmçinin Türkiyədə səhmlərinin bir hissəsini əldə etdiyi "Petkim Holding"dən əldə etdiyi gəlirlər barədə hər hansı açıqlama verməyib.

¹¹ Azərbaycan Respublikası hökumətinin mədən hasilatı sənayesində əldə etdiyi məcmu daxilolmaları barədə Hesabat, 2008-ci il, illik.

¹² ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə illik Hesabatı, səh.102.

1.2. Gəlir hara gedir

ARDNŞ-nin gəlirlərində olduğu kimi, xərclərində də maliyyə axınlarının detallı aydınlaşdırılması mümkün deyil. Bunun bir səbəbi də şirkətin xərclərin detalları ilə bağlı hesabatlarındakı məlumatları ilbəil azaltmasıdır. Məsələn, şirkət 2007-ci ildən bəri neft məhsullarının istehsalına çəkilən xərclərlə bağlı məlumatları hesabatına daxil etmir. 2007 və 2008-ci illərdə şirkət 3 istiqamət üzrə xərclərini açıqlamaqla kifayətlənib. Bunlar neft və təbii qazın hasilatına çəkilən xərclər, kapital qoyuluşu və dövlət büdcəsinə ödənişləri ilə bağlı göstəricilərdir. Neft və neft məhsullarının nəqli ilə bağlı xərclərin həcmi isə əvvəlcədən açıqlanmırdı. Qeyri-rəsmi məlumatlara əsasən, ARDNŞ-də neft və neft məhsullarının nəqlinə çəkilən xərclər onların satış qiymətinin təxminən 7-8 faizini təşkil edir.

ARDNŞ-nin xərclərinin strukturu (mln. manat)

Xərclərin istiqamətləri	2006	2007	2008
1. Məhsul istehsalı	1 059,7	M/Y	M/Y
1.1. Xam neftin və təbii qazın hasilatı	492,0	674,7	714,7
1.2. Neft məhsullarının istehsalı	567,7	M/Y	M/Y
2. Neft və neft məhsullarının nəqli xərcləri	M/Y	M/Y	M/Y
3. Kapital qoyuluşu	284,9	768,0	913,9
4. Dövlət büdcəsinə ödənişlər ¹³	564,9	891,2	1052,5
5. Digər xərclər	M/Y	M/Y	M/Y
Xərclərin cəmi	2 751,7	3 888,0	4 223,2
ARDNF-ə ödənişlər	924,4	1 860,7	11 633,5
Xərclər üzrə cəmi maliyyə axını	3 676,1	5 748,7	15 856,7

2008-ci ildə neft hasilatına 487,0 mln. manat vəsait xərclənib və 1 ton neftin maya dəyəri 68,26 manat təşkil edib.¹⁴ Beləliklə də əvvəlki illə müqayisədə xam neftin maya dəyəri 18,2% artıb, bununla da, ilk dəfə olaraq, xam neftin şirkətdaxili topdansatış qiymətini (63,60 manat) keçib. Bu bahalaşmaya əsas kimi əmlak, torpaq və mədən vergiləri istisna olmaqla, maya dəyərində daxil edilən qalan xərclərin artması göstərilib. Ümumiyyətlə isə xam neftin maya dəyərinin bahalaşması həmişə davam edib, lakin bu, 2005-ci ildən sonra daha kəskin xarakter daşıyıb.

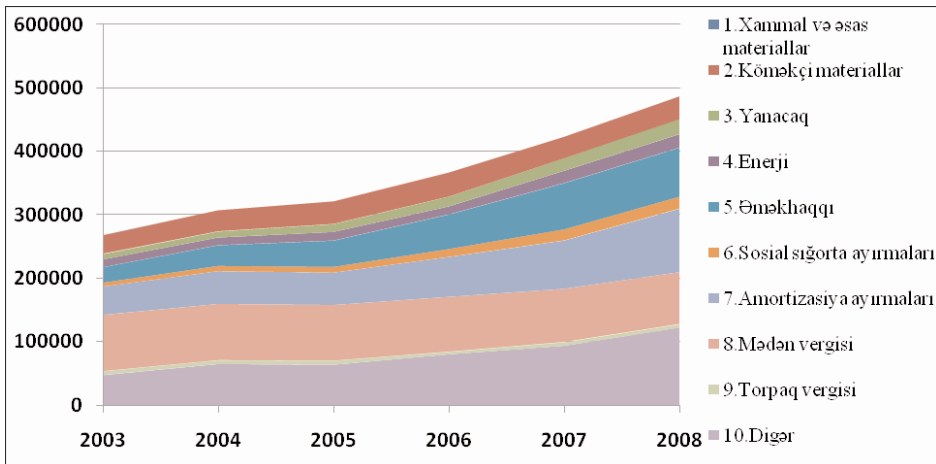
¹³ Məhsul istehsalı xərclərində nəzərə alınan büdcə ödənişləri - əmlak, torpaq, mədən və əməkhaqqından gəlir vergiləri bu məbləğə daxil edilməyib.

¹⁴ ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 45-46.

Əgər xam neftin maya dəyərinin komponentlərinin 2003-2008-ci illərdə müqayisəsini aparsaq, görürük ki, material xərcləri 63,14%, əməkhaqqı və sosial sığorta ayırmaları 213,43%, amortizasiya ayırmaları 122,91%, strukturu açıqlanmayan digər xərclər isə 159,72% artıb. Lakin həmin müddət ərzində neft hasilatı 8,06%, neft hasilatına görə ödənilən mədən vergisinin həcmi 7,94%, torpaq vergisinin həcmi isə 11,63% azalıb. Diqqət çəkən məqamlardan biri də budur ki, maya dəyərində "digər xərclər" in xüsusi çəkisi də durmadan artır. Məsələn, 1993-cü ildə bu pay 17,6% olubsa, 2008-ci ildə 25,2% təşkil edib. Digər xərclərin tərkibi də şirkətin hesabatlarında açıqlanmır. Bura, həmçinin, əmlak vergisinin daxil olduğu məlumdur, onun da həcmi cüzidir (Bax: Əlavə 1).

ARDNŞ üzrə bir barel neftin maya dəyəri (9,35 manat) AÇG layihəsi üzrə cəmi göstəricidən təxminən 2 dəfə yüksəkdir. AÇG üzrə 1 barel neftin maya dəyəri 5-6 ABŞ dolları həcmindədir.¹⁵

2003-2008-ci illərdə ARDNŞ üzrə xam neftin maya dəyərinin strukturunun dəyişməsi (min manat)

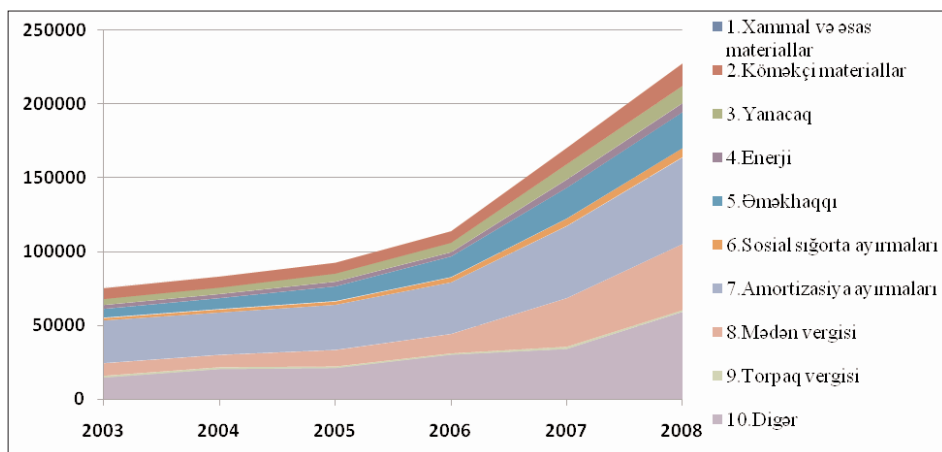

ARDNŞ-nin təbii qaz hasilatına çəkdiyi xərclər də son illərdə kəskin bahalaşıb. Xüsusən 2005-ci ildən sonra bu bahalaşma kəskin xarakter daşıyır. Düzdür, burada qazın hasilatının artmasının (2 dəfə) da rolu var. Bununla belə, 1000 kubmetr qazın hasilatına çəkilən xərc də son 5 il ərzində kəskin bahalaşıb. Bu göstərici 2008-ci ildə 28,89 manat təşkil edib¹⁶ ki, bu da 2003-cü illə müqayisədə 53,76, 2005-ci ilin göstəricisindən isə 20,06% çoxdur. Halbuki hasilat həcmi artarkən, adətən, maya dəyəri aşağı düşür.

¹⁵ Sənaye və energetika naziri Natiq Əliyevin İTV-nin "Carçı" proqramına müsahibəsi, 4 fevral 2009-cu il, http://www.itv.az/04_02_2009/02.php

¹⁶ ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 48.

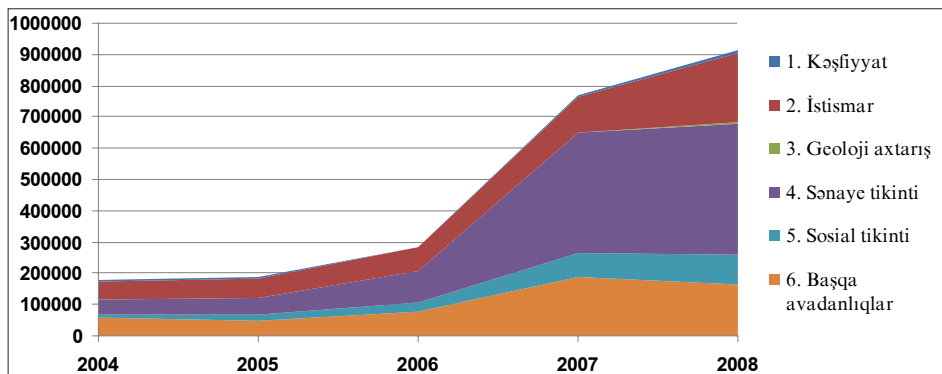
2003-2008-ci illərdə ARDNŞ üzrə təbii qazın maya dəyərinin strukturunun dəyişməsi (min manat)

Həmçinin neft hasilatında olduğu kimi, təbii qaz hasilatında da maya dəyərini yüksəldən amillərdən biri tərkibi açıqlanmayan "digər xərclər" in payının 19,6%-dən 26%-dək artmasıdır.

Şirkətin əsas xərc istiqamətlərindən biri də kapital qoyuluşlarıdır və ildən-ilə ölkə daxilində bu xərc artmaqdadır. 2008-ci ildə ARDNŞ-nin kapital qoyuluşları 913,9 mln. manat təşkil edib ki, bu, əvvəlki illə müqayisədə 19% artıb.

2004-2008-ci illərdə kapital qoyuluşu strukturunun dəyişməsi (min manat)

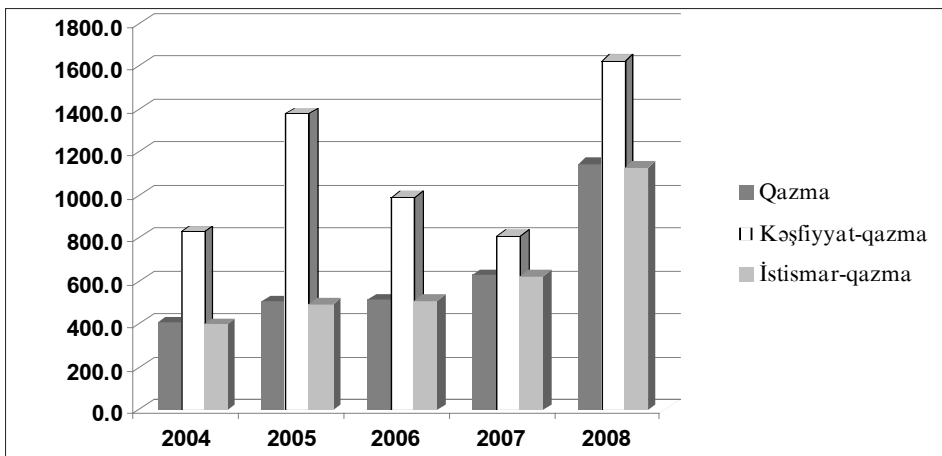

Qeyd etmək lazımdır ki, burada yalnız ölkədaxili investisiyalardan söhbət gedir. Son 5 il ərzində ARDNŞ-nin istehsal göstəriciləri aşağı düşdüyü halda kapital xərclərinin 4,2 dəfə artması diqqəti cəlb edir. Qeyd edək ki, bu müddət ərzində istismara kapital qoyuluşu 4, sənaye tikintisi 8,9, sosial investisiyalar 7,5, quraşdırılması tələb olunmayan avadanlıqların alınmasına sərf olunan vəsaitlər isə 2,9 dəfə artıb. Əgər bütün bunlar konkret bir investisiya siyasətinin

nəticəsi olsaydı, məsələnin bu yönünü araşdırmağa ehtiyac olardı. İstər sənaye, istərsə də sosial investisiyalar üzrə ARDNŞ, hələ ki, ictimaiyyət üçün açıq proqrama malik deyil. Əgər 2007-ci ildə şirkətdə sosial investisiya proqramının qəbul ediləcəyi barədə söz-söhbət getsə də, sonradan rəqəmləri tez-tez dəyişən layihələrin siyahısı ilə kifayətləndi.

Əgər ARDNŞ-dəki kapital qoyuluşlarını bir neçə parametr üzrə təhlil etsək, görərik ki, baş verənlər "xalis bahalaşma"dan başqa bir şey deyil və bu sahədə korrupsiya riskləri böyükdür. Məsələn, əgər biz qazma üzrə kapital qoyuluşları ilə görülmüş qazma işlərinin əlaqəsini yaratsaq, artan kapital qoyuluşunun səbəblərindən birini aydınlaşdırmış olarıq. Şirkət 2008-ci ildə 202,6 min m qazma işi aparıb¹⁷ və bu istiqamətə sərf olunan kapital qoyuluşu 231,6 mln. manat təşkil edib və beləliklə, 1 m qazma işinə düşən kapital qoyuluşu 1 144 manat təşkil edib. 2004-cü ildə isə bu göstərici cəmi 407 manat təşkil edib. Beləliklə də ARDNŞ-də bu müddət ərzində 1 m qazma işinə qoyulan kapitalın həcmi 2,8 dəfə bahalaşmış (Bax: Əlavə 3). Qeyd edək ki, bu artım, əsasən, istismar-qazma işlərinə qoyulan kapitalın bahalaşması hesabına baş verib. 1 m istismar-qazma işinə qoyulan kapital 5 il ərzində 2,83 dəfə bahalaşaraq 2008-ci ildə 1 130 manat təşkil edib. Kəşfiyyat-qazma işlərinin hər metrində düşən kapital isə həmin müddətdə 96% bahalaşaraq 2008-ci ildə 1 626 manata çatıb.

1 m qazma işinə qoyulan kapital qoyuluşu (manat)

Kapital qoyuluşlarının qiymətləndirilməsində başqa bir parametr təhvil verilmiş əsas fondların dəyəri ola bilər. Maraqlıdır ki, ARDNŞ-də artan kapital qoyuluşlarının fonunda ildən-ilə 100 manatlıq kapital qoyuluşuna qarşı

¹⁷ ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 25.

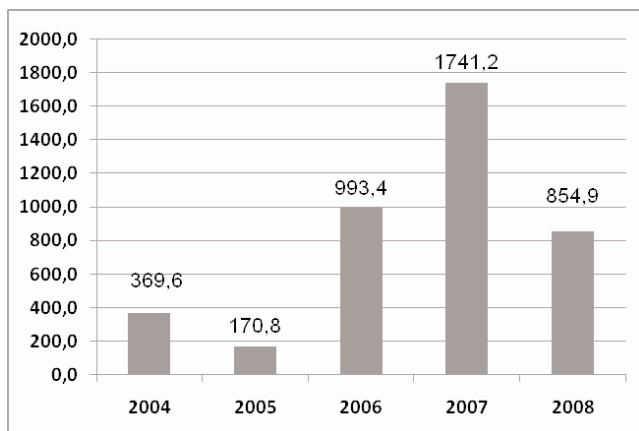
təhvil verilmiş əsas fondların həcmi azalmaqdadır. Əgər bu göstərici 2004-cü ildə 124,31 manat olmuşdusa, 2008-ci ildə 69,07 manata düşüb.

Təhvil verilmiş əsas fondların ümumi kapital qoyuluşlarına nisbəti

İstiqamətlər	2004	2005	2006	2007	2008
Cəmi kapital qoyuluşu, min manat	175896	187291,7	284966,5	767699,4	913936,3
Təhvil verilmiş əsas fondlar, min manat	218652	150156	273029,1	538262,6	631246
100 manat kapitalla qarşı təhvil verilmiş əsas fondlar, manat	124,31	80,17	95,81	70,11	69,07

Şirkətin sosial investisiyalarının səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün əsas indikatorlardan biri mənzil tikintisinə çəkilən xərclərin həcmi ola bilər. 2008-ci ildə ARDNŞ mənzil tikintisinə 24665,3 min manat vəsait sərf edib¹⁸ və bu da əvvəlki illə müqayisədə 16,6%, 2004-cü illə müqayisədə isə 3,2 dəfə çoxdur. Bununla belə, 2008-ci ildə təhvil verilən ümumi mənzil sahəsi 2004-cü illə müqayisədə 39% çoxdur. Eyni zamanda, əgər 2004-cü ildə təhvil verilmiş 1 kvadratmetr mənzil sahəsinə görə kapital qoyuluşu 369,6 manat təşkil edibse, 2008-ci ildən bu göstərici 854,9 manata çatıb. Bu göstəricinin ən yüksək olduğu dövr isə 2007-ci ilə təsadüf edir - 1741,2 manat.

2004-2008-ci illərdə təhvil verilmiş 1 kvadratmetr mənzil sahəsinə düşən kapital qoyuluşu (manat)

İstənilən halda bu göstəricilər bugünkü real bazar qiymətlərindən xeyli bahadır. Şirkət bu tikintini güya kommersiya marağı olmadan həyata keçirdiyini bildirir. Halbuki bundan daha ucuz qiymətə başqa tikinti şirkətləri ilə müqavilə əsasında işçilərin mənzil təminatını həll etmək olardı.

Sözsüz ki, bu göstəricilər şirkətdə 1 kvadratmetr mənzil sahəsinin başa gəlidiyi qiyməti birbaşa ifadə etmir. Çünki mümkündür ki, hansısa ildə tikinti başlanan yaşayış binaları həmin il təhvil verilməsin. Odur ki, 1 kvadratmetr mənzil sahəsinin ARDNŞ-yə başa gəlidiyi qiyməti də bu göstəricilərin ortasında

¹⁸ ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 65.

axtarmaq lazımdır. İstənilən halda bu göstəricilər bugünkü real bazar qiymətlərindən xeyli bahadır. Şirkət bu tikintini güya kommersiya marağı olmadan həyata keçirdiyini bildirir. Halbuki bundan daha ucuz qiymətə başqa tikinti şirkətləri ilə müqavilə əsasında işçilərin mənzil təminatını həll etmək olardı. Onu da qeyd edək ki, şirkət hesabatlarında müxtəlif obyektlərinin fotolarını nümayiş etdirsə də, işçilərə verilmiş mənzilləri ictimaiyyətə göstərmir.

Qeyd edək ki, ARDNŞ-nin kapital qoyuluşları ilə bağlı Nazirlər Kabineti ilə şirkətin hesabatları arasında da uyğunsuzluqlar var. Nazirlər Kabinetinin hesabatında göstərilir ki, 2007-ci ildə şirkət üzrə ümumilikdə 703,4 mln. manat kapital qoyulub.¹⁹ Bu isə şirkətin açıqladığı rəqəmdən 64,3 mln. manat azdır. Hökumətin hesabatına görə, həmin vəsaitlərin 98 mln. manatı qazma işlərinə (fərq 21,4 mln. manat), 171,2 mln. manatı quraşdırılması tələb olunmayan avadanlıqlara (fərq 14,6 mln. manat), 436,5 mln. manat tikinti işlərinə (fərq 24,8 mln.manat) sərf olunub.

Şirkət 2008-ci ildə ekoloji tədbirlərə 52,7 mln. manat vəsait xərcləyib. Əvvəlki il üzrə ekoloji xərclər barədə məlumatlar açıqlanmamışdı. 2006-cı ildə isə bu xərclər 23,4 mln. manat təşkil etmişdi.

1.3. Dövlət büdcəsi ilə münasibətlər

2008-ci ildə ARDNŞ dövlət büdcəsinə 1351,49 mln. manat ödədiyini, Nazirlər Kabineti isə 1351,6 mln. manat ödənildiyini bildirir. ARDNŞ-nin illik hesabatında ayrı-ayrı vergi növləri üzrə ödənilmiş məbləğləri cəmləyəndə isə yekun məbləğ 1351,46 mln. manat alınır. Ümumiyyətlə, əvvəlki illərdə də ARDNŞ-nin vergi ödənişləri ilə bağlı şirkətlə Nazirlər Kabinetinin məlumatları üst-üstə düşməyib. Həmçinin dövlət büdcəsindən enerji sektoruna ayrılmış dolaylı subsidiyalar ARDNŞ tərəfindən vergi ödənişləri kimi ayrıca qeyd olunub.

Vergi ödənişləri	2006	2007	2008
Hesablanıb (ARDNŞ)	922,1	1158,8	1349,8
Ödənilib (ARDNŞ)	734,1	1080,7	1351,5
Dolaylı subsidiyalar	581,4	129,2	-
Ödənilib (Nazirlər Kabineti)	700,7	1080,7	1351,6

2008-ci ildə hesablanmış və ödənməmiş vergilərin strukturuna nəzər yetirsək, böyük fərqlərin yarandığının şahidi olarıq. Hesablanmış və ödənməmiş vergilərin cəmi məbləğləri arasında 11,76 mln. manat fərq olsa da, məsələn, mənfəət

¹⁹ Nazirlər Kabinetinin 2007-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, səh.79

vergisi üzrə 88,01 mln. manat az ödəniş aparıldığı halda ƏDV üzrə 118,93 mln. manat artıq ödəmə olub. Ya da ixrac vergisi (topdansatış və dünya bazarı qiymətləri arasındakı fərqdən tutulan) üzrə 147,41 mln. manat az ödəmə olduğu halda aksiz, əmlak, mədən və torpaq vergiləri üzrə artıq ödəmənin olduğu məlum olur. Nə baş verir? Beynəlxalq mühasibat uçotuna keçmiş bir şirkətdə bu qarmaqarışıqlığın səbəbinin nə olduğu anlaşılmır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, şirkətin 2006 və 2007-ci illərdə ayrı-ayrı vergi növləri üzrə hesablamalar və ödənişlər arasında da ciddi fərq olub. Belə görünür ki, ARDNŞ 2008-ci ildə MHBS-ə keçsə də "köhnə ənənələrini" davam etdirməkdədir.

2008-ci ildə ARDNŞ-nin ayrı-ayrı vergi növləri üzrə hesablamalar və ödənişlər (mln. manat)

Vergi növləri	Hesablanıb	Ödənib	Fərq
Mənfəət vergisi	327,99	239,98	-88,01
ƏDV	94,83	213,76	118,93
Aksiz vergisi	372,26	387,04	14,77
Əmlak vergisi	20,31	74,01	53,70
Mədən vergisi	126,41	146,98	20,57
Torpaq vergisi	8,28	17,16	8,88
Əməkhaqqıdan gəlir v ergisi	53,31	60,83	7,52
İxrac vergisi	344,86	197,45	-147,41
Sair vergilər	14,97	14,26	-0,71
Cəmi	1363,22	1351,46	-11,76

Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti ARDNŞ-yə "səxavətli münasibətini" davam etdirməkdədir. 2008-ci ildə dövlət büdcəsindən enerji sektoruna dolayı subsidiyaların verilməsi ənənəsinə son qoyulsa da, ARDNŞ dövlətdən və büdcədən faydasını görməkdədir. Şirkətin nizamnamə kapitalının artırılması üçün dövlət büdcəsindən 2008-ci ildə 400 mln.,²⁰ 2009-cu ildə isə 200 mln. manat vəsait ayrılıb.²¹

29 dekabr 2009-cu il tarixli prezident fərmanı ilə istehlak edilmiş təbii qaza görə əhalinin 1 oktyabr 2009-cu ilə "Azəriqaz" İstehsalat Birliyinə yaranmış 327,0 milyon manat məbləğində borcları silinib. Həmçinin buna görə ARDNŞ-yə silinmiş borcların məbləği həcmində 2009-cu il dövlət büdcəsindən təzminat verilib.

²⁰ 2008-ci ilin dövlət büdcəsinin icrasına dair hökumətin Hesabatı, səh. 13-14.

²¹ Nazirlər Kabinetinin 2009-cu il 2 fevral tarixli 22s nömrəli Sərəncamına əlavə.

Onu da qeyd edək ki, 16 may 2007-ci il tarixli prezident fərmanı ilə ARDNF-dən də ARDNŞ-yə 87,6 mln. manat köçürülmüşdü.²² Bu o vaxt onunla izah edildi ki, 1999-2002-ci illərdə şirkətin AÇG layihəsindən əldə etməli olduğu gəlir fondnda toplanmışdı. Ancaq məsələ bundadır ki, ARDNŞ bu layihədə iştirak payına uyğun olaraq heç bir investisiya qoymamışdı. Şirkətin əvəzinə gərək olan investisiyanı xarici şirkətlər qoymuşdu, bunun əvəzi isə Azərbaycanın mənfəət neftinin hesabına ödənmışdi.

Bundan başqa, şirkətə 2009-cu ildə Mərkəzi Bankın mərkəzləşdirilmiş kredit resursları hesabına 750 mln. manat "likvidlik dəstəyi" adı altında kredit verilib.²³

Göründüyü kimi, əslində, ARDNŞ-nin dövlət büdcəsinə ödədiyi vergilərin əhəmiyyətli bir hissəsi müxtəlif yollarla ona geri qaytarılır. Dolayı subsidiyalar nəzərə alınmadan 2007-2009-cu illərdə dövlət büdcəsindən, ARDNF-dən və mərkəzləşdirilmiş valyuta ehtiyatlarından şirkətə 1764,6 mln. manat yardım edilib ki, bu da, az qala, şirkətin 2006-2007-ci illərdə ödədiyi vergilərin cəminə (1781,4 mln. manat) bərabərdir.

1.4. Şirkətin xərci borcunu ödəmir

2008-ci il yanvarın 1-nə ARDNŞ-nin debitor borcları 8111,9 mln. manat, kreditor borcları isə 5780,3 mln. manat olub. Şirkətdaxili borclar nəzərə alınmadan debitor borclar 3236,3 mln. manat, kreditor borclar isə 862 mln. manat təşkil edib.

2006-2008-ci illərdə ARDNŞ-nin debitor borclarının strukturu (mln. manat)

Şirkətlər	2006	2007	2008
1. Şirkətdaxili debitor borclar	4062,2	4875,6	M/Y
2. Kənar debitor borclar	3127,4	3236,3	1666,6
2.1. «Azərenerji» SC	1328,5	1152,7	M/Y
2.2. «Azəriqaz» SC	653,6	916,1	M/Y
2.3. «AzAL» DK	144,3	160,4	M/Y
2.4. «Azərikimya» DŞ	-	84,3	M/Y
2.5. Başqa	1001,0	922,8	M/Y
Cəmi	7189,6	8111,9	M/Y

²² ARDNF-in 2007-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 36.

²³ <http://www.cbar.az/> və Mərkəzi Bankın 2010-cu il Pul siyasətinin əsas istiqamətləri barədə Bəyanatı, səh. 3.

Debitor borcların 1152,7 mln. manatı "Azərenerji" SC-nin, 916 mln. manatı "Azəriqaz" SC-nin, 84,3 mln. manatı "Azərikimya" DŞ-nın, 160,4 mln. manatı isə "AzAL" DK-nın payına düşür. Yerdə qalan 922,9 mln. manat məbləğində debitor borcların hansı təşkilatlara məxsus olması barədə ümumiyyətlə məlumat verilmir.

Eyni zamanda, 862 mln. manat həcmində kreditor borcların yaranma səbəbləri, onların ödənilməli olduğu təşkilatlar barədə də hər hansı informasiya yoxdur.

2006-2008-ci illərdə ARDNŞ-nin kreditor borclarının strukturu (mln. manat)

Şirkətlər	2006	2007	2008
1. Şirkətdaxili kreditor borcları	4112,1	4918,9	M/Y
2. Dövlət büdcəsinə borclar	346	M/Y	366,2
3. Kənar kreditor borcları	456,9	M/Y	1181,4
Cəmi	4915	5780,9	M/Y

Nazirlər Kabinetinin "İri dövlət vergi ödəyicilərinin gəlirlər və xərclər smetaları haqqında" 9 iyun 2005-ci il tarixli 102 nömrəli qərarı ilə hər növbəti il üçün iri dövlət vergi ödəyicilərinin gəlirlər və xərclər smetalarının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiqlənməsi nəzərdə tutulsa da, 2007-ci il üçün smetalar təsdiq edilməyib. Belə vəziyyət Hesablama Palatasının bir sıra iri vergi ödəyiciləri üzrə aparılmış təhlillərini konkretləşdirməyə və genişləndirməyə imkan verməyib.

2007-ci ildə Hesablama Palatası ARDNŞ-nin gəlirlərinin, vergi ödəmələrinin maliyyə-təsərrüfat göstəriciləri ilə əlaqəli analitik təhlil aparıb.²⁴ Təhlildə Vergilər Nazirliyinin, DSK-nın təqdim etdikləri məlumatlardan və ARDNŞ-nin rəsmi saytındakı resurslardan istifadə edilib. Təhlilin nəticələrinə əsasən müəyyən edilib ki, ARDNŞ-nin hesabatı üzrə 2006-cı ilin sonuna olan məlumata görə, debitor borcların həcmi 7189,6 mln. manat olub. Debitor borcların 4062,2 mln. manatı şirkətdaxili borcların, 3127,4 mln. manatı isə kənar təşkilatların ARDNŞ-yə olan borclarının payına düşüb. Kənar təşkilatlardan olan debitor borcların 42,4%-ni, "Azərenerji" SC-nin, 20,9%-ni "Azəriqaz" SC-nin, 1,1%-ni "Azərikimya" DŞ-nin, 4,6%-ni isə "AzAL" DK-nın borcları təşkil edib.

Həmin dövrə ARDNŞ-nin kreditor borcları 4915,0 mln. manat təşkil edib. Kreditor borcların 4112,1 mln. manatı şirkətdaxili borcların, 802,9 mln. manatı isə ARDNŞ-nin kənar təşkilatlara borclarının payına düşüb. Şirkətin kreditor borclarının 346 mln. manatını dövlət büdcəsinə borclar təşkil edib.

²⁴ Hesablama Palatasının 2007-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, səh. 29.

Hesablama Palatası hesab edib ki, ARDNŞ-nin maliyyə imkanlarının kifayət qədər genişləndiyi bir şəraitdə şirkətdaxili debitor və kreditor borcların həcmnin böyük məbləğ təşkil etməsinin, şirkətin büdcə qarşısında borclu təşkilata çevrilməsinin, habelə ARDNŞ-nin vergi ödənişləri ilə bağlı illik hesabatları ilə Vergilər Nazirliyinin hesabatında mövcud olan fərqlərin səbəbləri araşdırılmalıdır.

1.5. ARDNŞ MHBS aynasında

Şirkət illik hesabatında MHBS-ə uyğun olaraq 1) İcmal balansını; 2) İcmal gəlir hesabatını; 3) İcmal kapitalda dəyişiklik hesabatını; 4) İcmal pul axını hesabatını açıqlayıb. Ancaq həmin hesabatların izahatı yoxdur. Bununla belə, bu hesabatlar ARDNŞ-nin maliyyə axınlarının izlənməsində yeni imkanlar açır.

"İcmal balans" şirkətin əsas vəsaitlərinin, nizamnamə kapitalının, debitor və kreditor borclarının, uzunmüddətli borc öhdəliklərinin, ƏDV üzrə borclarının, birgə və əlaqəli müəssisələrə investisiya qoyuluşlarının həcmi barədə məlumatlarla tanış olmağa imkan yaradır.

Şirkətin nizamnamə kapitalının həcmi 31 dekabr 2008-ci il tarixə 422,7 mln. manat təşkil edib. Əvvəlki illə müqayisədə 400 mln. manat artım dövlət büdcəsi hesabına baş verib.

Belə görünür ki, şirkət 2008-ci ildə borclar problemini bir qədər həll edib. Ancaq bu, daha çox texniki həlletmədir. Həmçinin 2007-ci ilə aid məlumatlar əvvəlki ilin hesabatından fərqlənir. Ancaq MHBS-ə uyğun hesabatlar üzrə 2008-ci ildə həm debitor, həm də kreditor borcları artıb. Bununla belə, MHBS-ə keçid şirkətə olan borcların əvəzlənməsinə və əvvəlki illərə nisbətən azalmasına imkan yaradıb.²⁵

Həmçinin 2008-ci ilin sonuna şirkətin vergi borcları 366,2 mln. manat təşkil edib. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, MHBS-ə uyğun hesabat şirkətin 2007-ci ilin sonuna da 411,3 mln. manat borcu olduğunu göstərir. Halbuki şirkət MHBS-ə keçidlə bağlı 2007-ci ilin sonunadək dövlət büdcəsinə bütün borclarını ödədiyini elan etmişdi.

ARDNŞ-nin ziddiyyətli maliyyə göstəricilərindən biri də onun mənfəəti ilə bağlıdır. Şirkətin hesabatlarına görə, 2007-ci ildə əldə edilmiş mənfəətin həcmi

²⁵ ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 50.

1537,9 mln. Manat,²⁶ Nazirlər Kabinetinin hesabatına görə isə, 1700 mln. manat təşkil edib.²⁷ ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə MHBS-ə uyğun hesabatlarında göstəricilər 2007-ci illə müqayisəli təqdim edilib. Bu hesabatda əsasən isə, şirkətin 2007-ci ildə 1841,0 mln. manat mənfəət əldə etdiyi qeyd olunur.²⁸ 2008-ci il üzrə göstəricilər daha kəskin fərqlənir: şirkətin hesabatında 814,8 mln. manat, hökumətin hesabatında 2544,2 mln manat.²⁹

Bütün bunlar sadəcə olaraq ziddiyyətlər deyil. Məsələ bundadır ki, ARDNŞ üzrə 2007-ci ildə 350,3 mln. manat mənfəət vergisi hesablandığı və 301,8 mln. manat ödənilməsi bildirilmişdi. Halbuki MHBS üzrə hesabatda həmin il üzrə 539,8 mln. manat mənfəət vergisinin hesablandığı göstərilir.

2008-ci ilin ziddiyyəti isə ondan ibarətdir ki, Nazirlər Kabinetinin hesabatına görə, ARDNŞ həmin ili böyük uğurla başa vurub. Ancaq şirkətin "İcmal gəlirlər hesabatı"nda 2008-ci ilin ARDNŞ üçün elə də uğurlu olmadığı açıq-aşkar görünür. Bu da özünü bur sıra xərclərin artmasında büruzə verir. Bu artımlar isə sosial xərclər (272,6 mln. manat), digər əməliyyat xərcləri (108,4 mln. manat), maliyyə xərcləri (147,8 mln. manat) və məzənnə fərqi üzrə xalis zərərdə (407,7 mln. manat) özünü göstərir. Sonuncu xərc 2007-ci illə müqayisədə 18 dəfə artıb, bu da 2008-ci ildə qlobal iqtisadi böhran nəticəsində valyuta kurslarının dəyişməsi ilə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 2008-ci ildə ARDNF-in də məzənnə fərqi ilə bağlı zərəri 652,6 mln. manat təşkil edib. Bu da, bütövlükdə, neft sektorunun bir il ərzində valyuta məzənnəsi dəyişikliklərindən 1060,3 mln. manat zərər zəkməsi deməkdir (Bax: Əlavə 4).

Eyni zamanda, 2008-ci ilin sonuna şirkətin bölünməmiş mənfəəti 6432,2 mln. manat, cəmi kapitalı isə 7486,3 mln. manat təşkil edir. Cəmi kapitalın 90%-i çoxluğun (dövlətin) payıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, cəmi kapitalda azlığın (!) payı 2007-ci ildə 0,06%, 2008-ci ildə isə 10% təşkil edib.

"İcmal gəlirlər hesabatı" ARDNŞ-nin inzibati xərcləri barədə məlumat əldə etməyə imkan verir. 2008-ci ildə şirkətin ümumi və inzibati xərcləri 11,9 mln. manat artaraq 185,4 mln. manata çatıb.

Şirkətin sosial xərclərinin artması isə planlı-plansız qoyulan sosial investisiyaların nəticəsi sayıla bilər. Məsələ bundadır ki, əvvəl nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, ARDNŞ regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair proqram çərçivəsində inşa etdiyi MDM-ləri Səhiyyə Nazirliyinin balansına verməyərək özü idarə etməyə başladı və bu da sosial xərclərin artmasına şərait yaratdı.

²⁶ ARDNŞ-nin 2007-ci il üzrə Hesabatı, səh. 42.

²⁷ Nazirlər Kabinetinin 2007-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, səh. 79

²⁸ ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 52.

²⁹ Nazirlər Kabinetinin 2008-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat, səh. 94.

2. ARDNŞ-nin SOSIAL LAYİHƏLƏRİNİN MONİTORİNQİ

2006-2008-ci illərdə ARDNŞ ölkənin regionlarında 30-dək sosial layihə həyata keçirib.³⁰ Bu layihələrin yalnız 22-si əvvəlcədən planlaşdırılıb və onların cəmi smeta dəyəri 160,0 mln. manat təşkil edib. Tikintinin, obyektlərin həyəti də daxil olmaqla, 135,7 min kvadratmetr ümumi sahəni əhatə etməsi nəzərdə tutulurdu. Beləliklə də tikintinin əhatə etdiyi ümumi sahənin hər kvadratmetrinə düşən xərc 1179 manat olub (Bax: Əlavə 5).

2008-ci ildə əvvəlcədən nəzərdə tutulmamış, lakin reallaşdırılmasına start verilmiş sosial layihələr bunlardır: Tovuz MDM və 12 orta məktəb (Goranboyda - 3, Lerikdə - 3, Zaqatalada - 3, Ağsuda - 1, Balakəndə - 1), Füzuli Rayon Tibb Mərkəzi, Şirvan şəhərində stadionun yenidən qurulması, Goranboyda üzgüçülük hovuzu və Balakəndə hotel.³¹

ARDNŞ-nin sosial layihələri həyata keçirilərkən mal-material və xidmətlərin alınması tender yolu ilə aparılır.³² Bununla da şirkət "Dövlət satınalmaları

³⁰ NHMT-nin ARDNŞ tərəfindən ayrılan vəsaitlər hesabına regionlarda tikilən sosial obyektlərinin tikintisinin monitorinqinin nəticələri haqqında Hesabatı, <http://www.nhmt-az.org>

³¹ <http://www.nhmt-az.org>

³² NHMT və AİYİB-in "Neft gəlirlərinin istifadəsi üzrə layihələrin monitorinqi və nəticələrin ictimai müzakirəsi" layihəsi üzrə Yekun Hesabat, səh. 8.

haqqında" qanunun (27 dekabr 2001-ci il № 245 - IIQ), "Dövlət satınalmaları haqqında" qanunun tətbiq edilməsi barədə prezident fərmanının (29 yanvar 2002-ci il, № 668) tələblərini pozur. İstinad edilən normativ-hüquqi aktların tələblərinə görə, dəyəri 50 min manatdan yuxarı olan satınalmalar tender əsasında həyata keçirilməlidir. Şirkətin həyata keçirdiyi sosial layihələrin dəyəri isə bu məbləğdən dəfələrlə böyükdür.

Milli neft şirkətinin sosial layihələrinin icrası zamanı diqqət çəkən məsələlərdən biri layihələr üzrə seçilmiş podratçıların tez-tez dəyişməsidir. Belə hallar Gəncə və Qazax diaqnostika mərkəzlərinin tikintisi layihələrində baş verib.³³

Qlobal maliyyə böhranının ARDNŞ-yə təsiri sosial layihələrin icrasında da özünü göstərib. İri maliyyə tutumlu sosial layihələr, xüsusən də müalicə-diaqnostika mərkəzlərinin bir çoxunun tikintisi hətta 2009-cu ilin sonunadək tamamlanmayıb və ya istifadəyə verilməyib. Bunlar Quba, Cəlilabad, Tovuz və Şamaxı MDM-lər, Balakən və Yevlax xəstəxanaları və Füzuli Rayon Tibb Mərkəzidir.³⁴

2.1. Bərdə Müalicə-Diaqnostika Mərkəzi

Bərdə MDM 2009-cu ilin martında istifadəyə verilib. Tikinti sahəsinin zirzəmi ilə birlikdə 16 min kvadratmetr olduğu bildirilir. Smetə dəyəri 13,9 mln. manat təsdiqlənib. Lakin faktiki nə qədər vəsaitin sərf edildiyi barədə məlumat açıqlanmayıb.

Podratçıların seçimi tender əsasında aparılmayıb. Tikinti prosesi zamanı podratçı kimi azı 3 şirkət dəyişdirilib. Bura "Azərişaat servis", "Qaraçay" MMC və "İnşaat avroservis" şirkətlərini misal göstərmək olar.

Tibb avadanlıqlarına təxminən 2 mln. manat vəsait xərcləndiyi bildirilib.³⁵ Bunlar, əsasən, "Siemens" və "Hitachi" şirkətlərinin istehsalı olan avadanlıqlardır. Mərkəzdə 2 cərpayılıq 10 palata (bunlardan biri çox vacib şəxslər üçündür), 4 cərrahiyyə otağı, 6 cərpayılıq reanimasiya zalı və 2 yeməxanası var. Mərkəz 10 ədəd dializ aparatı ilə təchiz olunub.

Bərdə MDM-də 260 nəfərin çalışacağı planlaşdırılsa da, iqtisadi böhranla əlaqədar ixtisarlər aparılıb və burada 180 nəfərin işləyəcəyi gözlənilir. Mərkəzin

³³ NHMT və AİYİB-in "Neft gəlirlərinin istifadəsi üzrə layihələrin monitorinqi və nəticələrin ictimai müzakirəsi" layihəsi üzrə Yekun Hesabat, səh. 18.

³⁴ ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə illik Hesabatı, səh. 109.

³⁵ Bərdə MDM-in baş həkimi Vaqif Hüseynovla müsahibə, iyun 2009.

Bərdə ilə yanaşı, Ağcabədi, Tərtər, Yevlax, Goranboy, Beyləqan və Ağdam rayonlarının əhalisinə də xidmət göstərməsi nəzərdə tutulur.

Mərkəzin həkimləri şirkətin Bakıdakı Neftçilər xəstəxanasında 2 aylıq kurslarda olublar. Burada çalışan tibb işçilərinin dövlət səhiyyə sistemində çalışanlarla müqayisədə 3 dəfə çox maaş alması, 8 saatdan artıq işləyənlərə isə əlavə 60 manat mükafat ödənilməsi nəzərdə tutulur.

Açılış olsa da, mərkəzin yalnız hemodializ bölməsi fəaliyyət göstərir. Mərkəzdə qəbul, şüa-diaqnostika, hemodializ, cərrahi-stasionar, anesteziologiya, reanimasiya şöbələri, əməliyyat bloku və konsultativ-diaqnostik poliklinikanın fəaliyyət göstərəcəyi planlaşdırılır. Həmçinin MDM-də 150 nəfərlik konfrans zalı var ki, burada quraşdırılacaq monitorun köməyiylə cərrahiyyə əməliyyatlarını birbaşa izləmək mümkün olacaq.

MDM-in diqqət çəkən cəhətlərindən biri də onun bahalı avadanlıqlarıdır. Baş həkimin "bu təcili yardım maşınının qiyməti 400 min dollardır", "bu dibçəklərin hər biri 1000 manatdır", "burada istifadə edilən bütün kafellər İspaniyadan gətirilib" kimi tərifləri MDM-in şirkətə nəzərdə tutulduğundan bəla başa gəldiyini göstərir (Bax: Əlavə 8).

Mərkəzin regionun tibbi xidmət tələbatlarına nə dərəcədə uyğun gəldiyi isə anlaşılmır. Bərdə Mərkəzi Xəstəxanasının məlumatlarına görə, ürək-damar, onkoloji, nevroloji, vərəm və hepatit xəstəlikləri rayonda əsas problemlərdəndir. 1 iyun 2009-cu il tarixə rayonda qeydə alınmış xəstəliklərin statistikasına belədir: 1652 nəfər - şəkərli diabet; 765 nəfər - oftalmoloji xəstəliklər; 620 nəfər - vərəm; 318 nəfər - onkoloji xəstəliklər; 28 nəfər - hemofiliya və talassemiya; 19 nəfər - xronoloji böyrək çatışmazlığı.³⁶

Bərdə MDM-in prioritet istiqaməti isə hemodializdir və sonda qeyd edilən xronoloji böyrək çatışmazlığının müalicəsinə yönəlib. Belə görünür ki, MDM layihələşdirilərkən rayonun tibbi xidmət ehtiyacları yeterincə qiymətləndirilməyib. Əks halda MDM-in prioritetləri rayonun əsas tibbi ehtiyaclarının qarşılınmasına yönəldilərdi.

Bərdə MDM şəhərin kənarında yerləşir və bura ictimai nəqliyyat işləmir. Burada tibbi xidmətin pulsuz olduğu bildirilsə də, yerli əhali buna inanmır.

³⁶ Bərdə Rayon Mərkəzi Xəstəxanası baş həkimin müavini Rəna Mustafayeva ilə müsahibə, iyun 2009.

2.2. Qusar rayonu Qalacıq kənd orta məktəbi

Qalacıq orta məktəbi 2008-ci ilin sentyabrında istifadəyə verilib. Layihəyə əsasən tikinti sahəsi 1650 kvadratmetr, şagird yeri 320 nəfər nəzərdə tutulurdu və layihəyə 1,2 mln. manat xərclənməsi qərarlaşdırılmışdı (Bax: Əlavə 5).

Layihənin monitorinqi zamanı məlum olub ki, məktəbin ümumi sahəsi 923,4 kvadratmetr, şagird yerlərinin sayı isə 257 nəfərdir.³⁷ İkimərtəbəli məktəb 16 sinif otağından, idman və akt zallarından, direktor və müavin otaqlarından ibarətdir. Məktəbin tavanının hündürlüyü 3 metrdir.

Layihədə nəzərdə tutulsa da, akt zalı mebellə, əmək təlimi otaqları isə avadanlıq və inventarlarla təmin olunmayıb. Məktəbdə kompüter otağı var və burada 10 kompüter yerləşdirilib. Bununla belə, məktəbdə telefon xətti və kompüterin internetə çıxış imkanı yoxdur.

Məktəbin həyəti təmir edilib və bura daş üzlük döşənilib. Bununla belə, həyətin bir tərəfi çöküb və yenidən təmirə ehtiyac yaranıb. Buna səbəb üzlük döşənmərkən torpağın bərkitmə işlərinin lazımi səviyyədə aparılmamasıdır. Yaranmış problem aradan qalxmayıb (Bax: Əlavə 9).

Tikinti işlərinin hansı şirkət tərəfindən aparıldığı məlum deyil. Bu barədə məktəb rəhbərliyinin də məlumatı yoxdur.

Məktəbin tikintisinə 1,2 mln. manat sərf edilib və yararlı sahənin hər kvadratmetri şirkətə 1300 manata başa gəlib. Həmçinin 1 şagird yerinə sərf olunan vəsait 5058 manat təşkil edib. Müqayisə üçün qeyd edək ki, həmin il Təhsil Nazirliyinin xətti ilə Ağstafa rayonu Şahağacı kəndində tikilən 360 yerlik orta məktəb 698 min manata (1 şagird yerinə görə 1938 manat), Ağsu rayonu Pirhəsənli kəndində tikilmiş 360 yerlik orta məktəb 792 min manata (1 ş.y. - 2200 manat) başa gəlib.³⁸ Belə misalları uzatmaq da olar. Müqayisələr göstərir ki, ARDNŞ-nin inşa etdiyi məktəblər Təhsil Nazirliyinin inşa etdiyi məktəblərlə müqayisədə azı 2 dəfə baha başa gəlir. Halbuki Təhsil Nazirliyinin xətti ilə inşa edilən məktəblər də ucuz layihələr sayılır.

³⁷ Qusar rayon Qalacıq orta məktəbinin direktoru Valeh Mirzəliyevlə müsahibə, iyul 2009.

³⁸ Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 6 fevral tarixli 44 s nömrəli Sərəncamına əlavə.

2.3. Qusar rayonu Aşağı Ləyər kənd orta məktəbi

Aşağı Ləyər orta məktəbi 2008-ci ilin noyabrında istifadəyə verilib. Tikinti sahəsi həyətyanı sahə ilə birlikdə 2198,0 kvadratmetrdir. Məktəb ikimərtəbəlidir, şagird yeri 320 nəfər, smeta dəyəri 1,2 mln. manat nəzərdə tutulurdu.

Monitoring zamanı aydın olub ki, şagird yerlərinin sayı 304 nəfərdir. Məktəbdə 18 sinif otağı, idman zalı, təcrübə, əmək və kompüter otaqları var. Kompüter otağında kompüterlərin sayı 10 ədəddir, internetə çıxış isə yoxdur.

İstifadəyə verilməsindən təxminən 8 ay keçməsinə baxmayaraq, məktəbin birinci və ikinci mərtəbələrində dərin çatlar əmələ gəlib. Çatlar, həmçinin, özünü rigerlərdə göstərir (Bax: Əlavə 10). Bununla bağlı məktəbin müdiriyyəti şirkətin Sosial İnkişaf İdarəsini məlumatlandırıb.

3. ARDNŞ-nin SAHİB OLDUĞU MƏLUMATLARA ÇIXIŞ

AİYİB "ARDNŞ-nin maliyyə axınlarının monitorinqi, şəffaflığın qiymətləndirilməsi və nəticələrin ictimai müzakirəsi" layihəsini həyata keçirərkən 22 və 23 oktyabr 2008-ci il tarixdə informasiya sorğuları ilə şirkətə müraciət edib. İnformasiya sorğusuna 2007-ci ildə neftin topdansasatış qiyməti, neftin və neft məhsullarının və təbii qazın ölkə daxilində satışından əldə olunan gəlirlərin həcmi, şirkətin həyata keçirdiyi sosial layihələr və onların maliyyə dəyəri, həmçinin ARDNŞ-nin gəlirləri və xərclərinin detalları üzrə digər məlumatlar daxil edilib (*Bax: Əlavə 6 və 7*).

Şirkətdən 3 noyabr 2008-ci ildə daxil olan məktubda informasiya sorğularındakı birinci sualla bağlı göstərilib ki, 1 ton neftin daxili topdansasatış qiyməti 53,6 manatdır. Digər suallarla bağlı isə qeyd olunub ki, ARDNŞ bu məsələlər üzrə informasiya sahibi hesab edilmir. Bundan əlavə, cavabda göstərilib ki, müraciətdə nəzərdə tutulmuş bir çox informasiyalar ARDNŞ-nin rəsmi veb sahifəsində və dövrü nəşr olunan İllik Hesabatında öz əksini tapır.

Əslində isə informasiya sorğusuna daxil edilən suallar şirkətin illik hesabatlarının və internet sahifəsində yer almış məlumatların təhlilindən sonra ortaya çıxmışdı. Odur ki, AİYİB ortaya çıxan suallara cavab ala bilmədiyindən "İnformasiya əldə etmək haqqında" qanunun 6.0.7 və 49.1 maddələrinə əsasən Bakı şəhəri Səbail Rayon Məhkəməsinə müraciət edib. İddia belə əsaslandırılıb:

- ARDNŞ dövlət tərəfindən yaradılıb, dövlətə məxsusdur, onun maliyyə vəsaitləri dövlət vəsaitidir, odur ki, şirkət gəlirləri, xərcləri və həyata keçirdiyi layihələri barədə ictimaiyyətə məlumat verməlidir;
- ARDNŞ Azərbaycanda neft-qaz hasilatını, onun satışını həyata keçirməklə bu sahədə dövlətin maraqlarını qoruyur və dövlətin adından beynəlxalq və yerli müqavilələr bağlayır;
- bu şirkətin həyata keçirdiyi sosial layihələr birbaşa ictimai funksiyalardır;
 - "İnformasiya əldə etmək haqqında" qanunun 9.1.2 maddəsinə əsasən, ictimai funksiyaları yerinə yetirən hüquqi şəxslər informasiya sahibidir və ictimai informasiya olaraq qanunlarla və ya digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyənləşdirilən ictimai vəzifələrin yerinə yetirilməsi prosesində yaradılan və ya əldə edilən faktlar, rəylər, bilgilər və öz fəaliyyəti ilə bağlı bütün məlumatları ictimaiyyətə açıqlamalıdır.³⁹ Şirkət ictimai funksiyaları yerinə yetirir və onun ictimai əhəmiyyətli qurum olması Nazirlər Kabinetinin 108 və 140 sayılı qərarları ilə təsbit olunub.

Səbail Rayon Məhkəməsinin 19 yanvar 2009-cu il tarixli qətnaməsi ilə iddia rədd edilib. Məhkəmə qətnamədə göstərib:

ARDNŞ bələdiyyə və dövlət orqanı olmadığından və "İnformasiya əldə etmək haqqında" qanunun 9.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan ictimai fəaliyyətlə məşğul olmadığından bu maddə ilə müəyyən edilmiş informasiya sahibi deyil. ARDNŞ yalnız adıçəkilən qanunun 9.3.1-ci maddəsində nəzərdə tutulduğu halda və malların və xidmətlərin təklif edilməsi şərtlərinə və onların qiymətlərinə, həmin şərtlərdə və qiymətlərdə dəyişikliklərə dair informasiyalar üzrə informasiya sahibi ola bilər. ARDNŞ tərəfindən informasiya sahibi kimi neftin topdansa satış qiyməti ilə bağlı suallara cavab verilməsi, digər suallarla bağlı isə informasiya sahibi olmayaraq sorğuların icrasından imtina etməsi qeyri-qanuni olmadığından cavabdehin qərarı qanuni və əsaslıdır, bu isə iddiaçının hüquq və azadlıqlarının pozulması kimi qiymətləndirilə bilməz.

Bundan sonra AİYYB Səbail Rayon Məhkəməsinin qətnaməsindən apellyasiya şikayəti verib. Bakı Apellyasiya Məhkəməsi 2 aprel 2009-cu il tarixli qətnamə ilə apellyasiya şikayətini rədd edib. Məhkəmə qeyd edib:

ARDNŞ təsisçisi dövlət olan kommersiya fəaliyyətini həyata keçirən hüquqi şəxsdir, ictimai fəaliyyətlə məşğul deyil. Şirkət özünün fəaliyyəti ilə bağlı xalqa açıqlanmalı olan məlumatları və informasiyaları hesabat şəklində internetdə və jurnal şəklində çap edir. İllik Hesabat dövlət orqanlarına, iri dövlət müəssisələrinə, səfirliklərə və xarici şirkətlərə rəsmi olaraq göndərilir. ARDNŞ

³⁹ "İnformasiya əldə etmək haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 11 dekabr 2005.

bələdiyyə və ya dövlət orqanı olmadığından nəzərdə tutulan ictimai fəaliyyətlə məşğul olmadığından bu maddə ilə müəyyən edilmiş informasiya sahibi deyildir.

AİYİB Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin 2 aprel 2009-cu il tarixli qətnaməsindən Ali Məhkəməyə kassasiya şikayəti verib. Ali Məhkəmənin 12 avqust 2009-cu il tarixli qərarında işə baxılan zaman maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqində pozuntuya yol verilmədiyi qənaətinə gələrək ərizəçinin kassasiya şikayətini təmin etməyib və apellyasiya məhkəməsinin qərarını qüvvədə saxlayıb.

Məhkəmə prosesləri göstərib ki, ARDNŞ öz fəaliyyəti və maliyyə göstəricilərinin detalları barədə məlumatları ictimaiyyətdən gizlətməyə çalışır. Şirkətin maliyyə məlumatlarının detalları çox halda bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etdiyindən şirkət maliyyə axınlarının izlənməsindən və təhlilindən ehtiyatlanır. İldən-ilə ictimaiyyətə açıqlanan məlumatların sayının ixtisar edilməsi şirkətin maliyyə axınlarının monitorinqi imkanlarını azaldır və korrupsiya risklərini artırır. Bütün bunları nəzərə alaraq məsələ ilə bağlı AİYİB 2010-cu ilin fevral ayında Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinə müraciət edib. Bu proses 2-3 il çəksə belə, şirkətin sahib olduğu informasiyalara çıxış məsələsinin həll olunması vətəndaş cəmiyyəti, ekspert icması, tədqiqatçılar və KİV üçün vacibdir. Həmçinin bu, şirkətin maliyyə axınlarına ictimai nəzarətin təşkili üçün əsas açarlardan biri sayıla bilər.

4. ARDNŞ-nin MSŞT ÇƏRÇİVƏSİNDƏ FƏRDİ HESABATLIĞA KEÇİDİNƏ TƏSİR ÜZRƏ SİYASƏT SƏNƏDİ

Bu siyasət sənədi⁴⁰ ARDNŞ-nin MSŞT üzrə fərdi hesabatlığa keçidinə təsir imkanlarının tədqiqini və MSSA üzrə QHT Koalisiyası üçün uyğun vəkillik kampaniyasının konturlarını əhatə edir. Sənədin ictimaiyyətə açıqlanması, MSŞT-nin beynəlxalq İdarə Heyətinə, katibliyinə, MSŞT üzrə Dövlət Komissiyasına və katibliyinə, Çoxtərəfli Qrupa, MSŞT-də maraqlı olan başqa beynəlxalq qurumlara və yerli təşkilatlara yönəlib. Bu sənəd ARDNŞ-nin şəffaflığı barədə problemlərin ictimailəşməsinə və koalisiyanın aparacağı vəkillik fəaliyyətlərinə yardım etmiş olar.

Azərbaycan MSŞT-yə 17 iyun 2003-cü ildən qoşulduğunu elan edib. Təşəbbüsün tətbiqi ilə bağlı Nazirlər Kabinetinin 224 sayılı 13 noyabr 2003-cü il tarixli sərəncamlarına əsasən dövlət komissiyası yaradılıb. 24 noyabr 2004-cü ildə hökumət hasilat sənayesi şirkətləri və vətəndaş cəmiyyəti arasında "Mineral

⁴⁰ Siyasət sənədi ACİ YF-in dəstəyilə MSSA üzrə QHT Koalisiyasının sifarişilə hazırlanıb.

ehtiyatların hasilatı ilə məşğul olan sənaye sahələrində şəffaflıq təşəbbüsünün Azərbaycan Respublikasında tətbiqinə dair qarşılıqlı anlaşma haqqında" Memorandum imzalanıb. ARDNŞ üçtərəfli memorandumu imzalayan mədən sənayesi şirkətlərindən biridir.⁴¹

Hazırda MSŞT üzrə hesabatlığın forması realıqda hər bir ölkənin seçimindən asılıdır. Təşəbbüsün tətbiq edildiyi yalnız 3 ölkədə (Qvineya, Nigeriya və Monqolustan) hesabatlıq həm şirkətlər, həm də hökumət üzrə həyata keçirilir.⁴² Qalan ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda MSŞT hesabatları ümumi xarakter daşıyır və hər bir şirkət üzrə olmaqla, ictimaiyyətə açıqlanmır. Bununla belə, MSŞT-nin birinci meyarı bunu zəruri edir: "Neft, qaz və dağ-mədən şirkətlərinin dövlətə ödədiyi bütün ödənişlər, həmçinin dövlətin neft, qaz və dağ-mədən şirkətlərindən əldə etdiyi gəlir barədə hesabatlar geniş ictimaiyyətə təqdim edilməlidir. Bundan başqa, hesabatlar ölçatan, hərtərəfli və aydın olmalıdır".⁴³ Bu meyar aydın şəkildə MSŞT hesabatlığının həm şirkətlər, həm də hökumət üzrə aparılmasını və geniş ictimaiyyətə çatdırılmasını zəruri edir. Əslində, bu meyar MSŞT-nin fəlsəfəsini əks etdirir, yəni, şirkətlər ödədiyini, hökumət isə şirkətlərdən aldığı açıqlamalı, müstəqil mühasiblər hesabatları tutuşdurmalı, vətəndaş cəmiyyəti isə bütün bu proseslərə ictimai nəzarəti həyata keçirməlidir.

MŞŞA üzrə QHT Koalisiyası 4 ilə yaxındır mədən sənayesi şirkətlərinin fərdi hesabatlığa keçməsi üçün vəkillik işi aparır. Həyata keçirilən fəaliyyətin nəticəsi olaraq 2007-ci ildən BP şirkəti Azərbaycanda fəaliyyətilə bağlı MSŞT üzrə fərdi hesabat açıqlamağa başlayıb.⁴⁴ "Statoil Hydro", "Shell", "Middle East Petroleum" və "Binagadioil" şirkətləri MSŞT üzrə dövlət komisiyasının müvafiq sorğusuna cavab olaraq fərdi hesabat açıqlamağa razı olduqlarını bildiriblər. ARDNŞ isə həmin sorğuya cavab olaraq qeyd edib ki, fərdi hesabat açıqlamağa bütün şirkətlərin razı olduğu halda razılıq verəcək. "Hess" şirkəti də ARDNŞ ilə eyni mövqedədir. 14 şirkət isə fərdi hesabatlığın ümumiyyətlə əleyhinədir və onların arasında "ExxonMobile", "Chevron" və "Total" kimi nüfuzlu şirkətlər də var.

ARDNŞ-nin fərdi hesabatlığa razılıq verməməsi MSŞT üzrə fərdi hesabatlığın genişlənməsinə mənfi təsir göstərməkdədir. Çünki təşəbbüsə qoşulmuş şirkətlərin hamısı ARDNŞ-nin tərəfdaşıdır. Həmçinin bütün bu şirkətlərlə neft-qaz müqavilələrini hökumətin adından ARDNŞ imzalayıb. Belə bir şəraitdə bu şirkətlərin əksəriyyətinin, xüsusən də kiçik və tanınmamış şirkətlərin MSŞT üzrə mövqelərini ARDNŞ ilə uzlaşdırması gözləniləndir.

⁴¹ <http://www.oilfund.az/citi/az/doc/>

⁴² Drilling Down: The Civil Society Guide to Extractive Industry Revenues and the EITI. Revenue Watch Institute, New York, 2008.

⁴³ EITI Source book. DFID, London, 2005.

⁴⁴ BP Azerbaijan Sustainability Report 2006, 2007.

4.1. ARDNŞ-nin hesabatlığının vəziyyəti

ARDNŞ MSŞT üzrə müstəqil mühasiblərə 10 hesabat açıqlayıb. Təşəbbüs üzrə ictimaiyyətə açıqlanan ümumi hesabatda şirkətin ödənişləri həm xarici, həm də yerli şirkətlərə aid daxilolmalarda öz əksini tapır. Bu, yalnız özünü ayrı-ayrı ödənişlərdə və vergilərdə göstərmir. Məsələn, şirkətin beynəlxalq HPBS üzrə mənfəət vergisi "xarici şirkətlərdən digər daxilolmalar" bölməsində, "Azneft" İB üzrə mənfəət vergisi isə "yerli şirkətlərdən digər daxilolmalar" bölməsində əks olunur.⁴⁵

Şirkət artıq altıncı ildir öz fəaliyyəti üzrə illik hesabat dərc edir və onu internet səhifəsində yerləşdirir. Bu hesabatlar, adətən, növbəti ilin iyul-avqust, bəzən də noyabr aylarında dərc edilir. İllik hesabatlarda şirkətin özünün strukturu, gəlirləri, xərcləri, maya dəyərinin strukturu, dövlət büdcəsinə ödənişlərin strukturu, debitor və kreditor borcları və başqa məlumatlar var.⁴⁶

Şirkət 2008-ci ilin əvvəlindən maliyyə MHBS-ə keçib və ilk dəfə olaraq həmin ilin yekunları üzrə beynəlxalq audit keçib.

Şirkətin hesabatlığında əsas problemlərdən biri illik hesabatda yer alan bir sıra göstəricilərin hökumətin hesabatlarındakı uyğun göstəricilərdən fərqlənməsidir. Məsələn, şirkət 2007-ci il üzrə mənfəətinin 1537,9 mln. manat olduğunu bildirir.⁴⁷ Amma hökumətin hesabatında ARDNŞ-nin 2007-ci ildə 1700 mln. manat mənfəət əldə etdiyi bildirilir.⁴⁸ Həmçinin şirkətin hesabatında vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı da ziddiyyətlər var. Şirkətin hesabatında qeyd olunur ki, 2007-ci ildə 1158,8 mln. manat vergi hesablanıb, 1080,7 mln. manat isə ödənilib. Həmçinin şirkət 129,2 mln. manat dolayı subsidiya hesabına borclarını artıqlaması ilə əvəzlədiyini göstərir.⁴⁹ Hesablama Palatasının illik hesabatında isə 2006-cı ilin sonuna şirkətin dövlət büdcəsinə 346 mln. manat borcunun olduğu göstərilir.⁵⁰ Şirkətin digər borc öhdəlikləri üzrə hesabatlığı aşağı səviyyədədir. Şirkət debitor və kreditor borclarının strukturunu, xüsusən də kənar qurumlara borclarının (862 mln. manat) strukturunu açıqlamır.

Şirkətin debitor və kreditor borclarının da ilbəil artması diqqəti çəkir. Hesablama Palatası hesab edir ki, ARDNŞ-nin maliyyə imkanlarının kifayət

⁴⁵ Azərbaycan Respublikası hökumətinin mədən hasilatı sənayesində əldə etdiyi məcmu daxilolmaları barədə Hesabat, 2007-ci il üzrə.

⁴⁶ ARDNŞ-nin illik Hesabatı 2007.

⁴⁷ ARDNŞ-nin illik Hesabatı 2007.

⁴⁸ Nazirlər Kabinetinin 2007-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat.

⁴⁹ ARDNŞ-nin illik Hesabatı 2007.

⁵⁰ Hesablama Palatasının 2007-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat.

qədər genişləndiyi bir şəraitdə şirkətdaxili debitor və kreditör borcların həcmnin böyük məbləğ təşkil etməsinin, şirkətin büdcə qarşısında borclu təşkilata çevrilməsinin, habelə ARDNŞ-nin vergi ödənişləri ilə bağlı illik hesabatları ilə Vergilər Nazirliyinin hesabatında mövcud olan fərqlərin səbəbləri araşdırılmalıdır.⁵¹

ARDNŞ-nin ictimaiyyət qarşısında da hesabatlılığı aşağı səviyyədədir. Şirkət indiyədək bir dəfə də olsun sosial sərmayə, ətraf mühitə təsir kimi ictimai əhəmiyyətli məsələləri QHT və kənar mütəxəssislərlə müzakirə etməyib. Şirkət QHT-nin və medianın informasiya sorğularına cavab verməkdən imtina edir və bunu "İnformasiya əldə etmək haqqında" qanunun tələbləri üzrə informasiya sahibi olmadığını iddia etməklə əsaslandırır.⁵²

4.2. ARDNŞ-nin fərdi hesabatlılığa keçidinə və şəffaflığının artırılmasına təsir imkanları

MSŞT-nin birinci meyarı mədən sənayesi şirkətlərinin fərdi hesabatlılığını zəruri edir. Burada hesabatlığın mövcud müqavilə və qanunlara əsaslanmasının vacibliyi, MSŞT qaydaları çərçivəsində məlumatların açıqlanmasının şirkətlərin kommersiya məlumatlarının məxfi saxlanması zərurəti ilə balanslaşdırılması⁵³ önəmlidir.

ARDNŞ dövlət müəssisəsidir, onun nizamnaməsi Azərbaycan Prezidenti tərəfindən təsdiq edilir. Şirkət üzərində Azərbaycanın gerbi təsvir edilmiş və şirkətin adı göstərilmiş möhürə, ştamlara, blanklara, digər fərqləndirici nişanlara malikdir. Şirkətin strukturu - onun idarəetmə strukturu və tərkibinə daxil olan müəssisələrin siyahısı ölkə Prezidenti tərəfindən təsdiq edilir. Şirkətin prezidenti, birinci vitse-prezidenti, birinci vitse-prezidenti - geologiya, geofizika və yataqların işlənməsi üzrə və vitse-prezidenti Azərbaycan Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin edilir və vəzifədən azad edilir. Şirkət ölkə Prezidenti tərəfindən yenidən təşkil oluna və ya ləğv edilə bilər.⁵⁴

ARDNŞ-nin gəlirləri Azərbaycan Respublikasının neft gəliri mənbələrindən biridir, şirkət dövlətə tam məxsus olduğu kimi, şirkətin də gəlirləri dövlətə məxsusdur və onun gəlirləri ictimai vəsaitdir.

ARDNŞ iri vergi ödəyicisi kimi növbəti ilin gəlirlər və xərclər smetalarının rüblük bölgədə layihələrini Vergilər Nazirliyi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və

⁵¹ Hesablama Palatasının 2007-ci ildə fəaliyyəti haqqında Hesabat.

⁵² ARDNŞ-nin AİYİB-ə 22/iə-66 sayılı, 12 yanvar 2009-cu il tarixli məktubu.

⁵³ EITI Source book. DFID, London, 2005.

⁵⁴ ARDNŞ-nin Nizamnaməsi, 24 yanvar 2003.

Maliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırmaqla təsdiqlənmək üçün hər il noyabrın 1-dək Nazirlər Kabinetinə təqdim etməlidir. Həmçinin şirkət təsdiq olunmuş gəlirlər və xərclər smetalarının rüblük icrası barədə hesabatı hər rübdən sonrakı ayın 25-dək Maliyyə Nazirliyinə və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə təqdim etməlidir.⁵⁵

ARDNŞ 1 yanvar 2008-ci ildən MHBS-ə keçib. MHBS-in əsas prinsiplərindən biri də şəffaflıqdır. Burada birtərəfli, yəni, şirkətlər tərəfindən tam açıqlamalardan söhbət gedir. Tam açıqlıq ümumi bazar iştirakçlarına fayda gətirəcək şəffaflıq sisteminin formalaşmasında əsas amil sayılır.⁵⁶

Şirkət, həmçinin, "İnformasiya əldə etmək haqqında" qanunun 9.1.2 maddəsinə əsasən ictimai funksiyaları yerinə yetirən hüquqi şəxs kimi informasiya sahibidir və ictimai informasiya olaraq qanunlarla və ya digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyənləşdirilən ictimai vəzifələrin yerinə yetirilməsi prosesində yaradılan və ya əldə edilən faktlar, rəylər, bilgiler və öz fəaliyyəti ilə bağlı bütün məlumatları ictimaiyyətə açıqlamalıdır. Şirkət, bu qanuna müvafiq olaraq, özünü informasiya sahibi hesab etməsə də, qanunun 9.1.2 maddəsi, habelə Nazirlər Kabinetinin 108 və 140 sayılı qərarları bunun əksini sübut edir. 108 sayılı qərar ictimai əhəmiyyətli qurumların müəyyən edilməsi üçün meyarları müəyyənləşdirir.⁵⁷ 140 sayılı qərar isə ARDNŞ-nin, həmçinin onun 5 əsas müəssisəsinin (H.Əliyev adına Bakı NEZ, "Azərneftyağ" NEZ, Neft Kəmərləri İdarəsi, Marketing və İqtisadi Əməliyyatlar İdarəsi, "Azneft" İB) ictimai əhəmiyyətli qurum olduğunu təsdiqləyir.⁵⁸ Bu isə şirkətin özü ilə yanaşı, onun 5 müəssisəsinin də "İnformasiya əldə etmək haqqında" qanunun 9.1.2 maddəsinə əsasən informasiya sahibi olduğunu göstərir.

Beləliklə də ARDNŞ-nin MSŞT üzrə fərdi hesabatlılığına təsir üçün imkanları belə ümumiləşdirmək olar:

- *MSŞT-nin birinci meyarının tələbi;*
- *ARDNŞ-nin dövlət şirkəti olması və onun vəsaitlərinin ölkənin neft gəlirləri və ictimai vəsaitlər olması;*

⁵⁵ Nazirlər Kabinetinin iri vergi ödəyicilərinin gəlir və xərclər smetası haqqında 102 sayılı qərarı, 9 iyun 2005.

⁵⁶ International Financial Reporting Standarts. A practical guide. The World Bank.

⁵⁷ Nazirlər Kabinetinin kommertiya təşkilatlarının (kredit təşkilatlarından, sığorta şirkətlərindən, investisiya fondlarından, qeyri-dövlət sosial fondlardan, qiymətli kağızları fond birjasında dövriyyədə olan hüquqi şəxslərdən başqa) ictimai əhəmiyyətli qurumlara aid edilməsi üçün meyar göstəricilərinin təsdiq edilməsi barədə 108 sayılı qərarı. 20 iyun 2005-ci il.

⁵⁸ Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 1 yanvar tarixinədək MHBS-ə əsasən mühasibat uçotunu aparmalı və maliyyə hesabatlarını təqdim etməli olan ictimai əhəmiyyətli qurumların siyahısının təsdiq edilməsi barədə 140 sayılı qərarı. 18 iyul 2005-ci il.

- iri vergi ödəyicisi olaraq şirkətin rüblük gəlir və xərc layihələrinin, buna uyğun olaraq da rüblük hesabatların Maliyyə Nazirliyi və İqtisadi İnkişaf Nazirliyində təsdiqlənməsi üzrə tələb;
- şirkətin MHBS-ə keçidi;
- ARDNŞ-nin "İnformasiya əldə etmək haqqında" qanuna uyğun olaraq informasiya sahibi olması;
- hesabatlarının MSŞT üzrə xüsusi önəmi olan, ARDNŞ-nin Marketing və İqtisadi Əməliyyatlar İdarəsi, "Azneft" İB-in "İnformasiya əldə etmək haqqında" qanuna uyğun olaraq informasiya sahibi olması;

4.3. MSŞA üzrə QHT Koalisiyası üçün tövsiyələr

ARDNŞ-nin MSŞT üzrə fərdi hesabatlığına təsir imkanlarına uyğun olaraq MSŞA üzrə QHT Koalisiyasının aşağıdakı vəkillik fəaliyyətlərini həyata keçirməsi məqsədəuyğundur:

- MSŞT üzrə şirkətlərin fərdi hesabatlığı ilə bağlı fəaliyyəti davam etdirmək.
- A) Fərdi hesabatlığa razılıq vermiş şirkətlərin açıqlamalara başlamasına nail olmaq. B) "ExxonMobile", "Chevron" və "Total" kimi nüfuzlu şirkətlərin bu prosesə qoşulması üçün onların əsas ofislərinə müraciətlərin hazırlanması. Daha çox şirkətin fərdi hesabatlığa start verməsi ARDNŞ-nin ictimai qınağa məruz qalmasına səbəb olacaq;
- ARDNŞ-nin dövlət şirkəti olaraq MSŞT üzrə fərdi hesabatlıqda tormozlayıcı rol oynaması barədə MSŞT beynəlxalq İdarə Heyətinə xüsusi müraciətin hazırlanması;
- ARDNŞ-nin açıqlamadığı bir sıra məsələlər barədə, məsələn, şirkətin MHBS-ə keçid üzrə hazırladığı sənədlər, 2008-ci ilin yekunları barədə MHBS üzrə açıqlamalar, rüblük gəlir və xərc smetası layihələri, təsdiqlənmiş rüblük gəlir və xərc smetalarının icrası barədə Maliyyə Nazirliyinə və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin informasiya sorğuları göndərmək;
- ARDNŞ-yə koalisiyanın üzvü olan təşkilatlarda informasiya sorğularının göndərilməsinin, cavab verilmədiyi halda məhkəməyə müraciətlərin davam edilməsi. Daha çox məhkəmə işi, xüsusən bu işlərin Avropa İnsan Haqları Məhkəməsinə çıxarılması şirkətin fəaliyyətində şəffaflığın artmasına təsir göstərə bilər;
- ARDNŞ-nin "Azneft" İB və Marketing və İqtisadi Əməliyyatlar İdarəsinin MSŞT üzrə hesabatlığı ilə birbaşa bağlılığı var. Onlar, birincisi, şirkətin yerli hasilat müəssisəsidir, ikincisi isə, beynəlxalq neft-qaz müqavilələrinə cavabdehdir. Şirkətin bu iki müəssisəsinə MSŞT üzrə hesabatlarda nəzərdə tutulan açıqlamalar üzrə informasiya sorğusunun göndərilməsi məqsədəuyğun olardı. Bu şəffaflıq üzrə şirkətə təsirlərin daha geniş xarakter daşmasına, informasiya sorğularına cavab verilmədiyi halda yeni məhkəmə işlərinin açılmasına imkan yarada bilər ki, bunun da gözlənilən nəticələri əvvəlki tövsiyədə qeyd olunub.

Əlavə 1. 2003-2008-ci illərdə ARDNŞ-də xam neftin hasilatına çəkilən xərc və onun strukturu

Xərc maddələri	2003		2004		2005		2006		2007		2008	
	Min manat	%	Min manat	%	Min manat	%	Min manat	%	Min manat	%	Min manat	%
1. Material xərcləri	49792	18,6	54415	17,7	61206	19,1	65764	17,9	73019	17,3	81229	16,7
1.1. Xammal və əsas materiallar	138	0,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
1.2. Köməkçi materiallar	29143	10,9	33164	10,8	35581	11,1	38025	10,4	33948	8,0	36151	7,4
1.3. Yanacaq	8277	3,1	9250	3,0	12126	3,8	15196	4,1	19827	4,7	24178	5,0
1.4. Enerji	12234	4,6	12001	3,9	13499	4,2	12543	3,4	19244	4,5	20900	4,3
2. Əməkhaqqı	24278	9,1	32448	10,6	41348	12,9	54334	14,8	72576	17,2	76949	15,8
3. Sosial sığorta ayırımları	6385	2,4	8495	2,8	9238	2,9	12674	3,5	17751	4,2	19159	3,9
4. Amortizasiya ayırımları	44857	16,8	52033	17,0	51346	16,0	63092	17,2	76243	18,0	99990	20,5
5. Sair xərclər	142103	53,1	159366	52,0	157669	49,1	170599	46,6	183380	43,4	209681	43,1
5.1. Mədən vergisi	89038	33,3	88890	29,0	88022	27,4	86650	23,6	84092	19,9	81964	16,8
5.2. Torpaq vergisi	5898	2,2	5845	1,9	6065	1,9	3774	1,0	5637	1,3	5212	1,1
5.3. Digər	47168	17,6	64631	21,1	63582	19,8	80175	21,9	93651	22,1	122505	25,2
6. Cəmi məhsul istehsalına çəkilən xərc	267416	100,0	306757	100,0	320807	100,0	366463	100	422969	100	487008	100
7. Ümumi məhsula daxil edilməyən xərclər	888		545		0		0		0		0	
8. İstehsalda xili dövrüyyə xərcləri	3998		4108		4837		4417		5086		5537	
9. Bitməmiş istehsal	-180		878		634		487		345		-965	
10. Əmtəəlik məhsul istehsalına çəkilən xərc	262710		301226		315337		361559		417538		482436	
11. Kommersiya xərcləri	207		192		0		16375		18778		21517	
12. Əmtəəlik məhsul istehsalının tam xərci	262916		301418		315337		377934		435316		503953	
1 ton əmtəəlik neft hasilatının xərci, manat	32,98		37,86		39,99		48,57		57,74		68,26	
Ümumi hasilat, ton	8063371		8050108		7973329				7606746		7413367	
Əmtəəlik hasilat, ton	7969650		7556411		7383338		7780980		7556411		7383338	

Əlavə 2. 2003-2008-ci illərdə ARDNŞ-də təbii qazın hasilatına çəkilən xərc və onun strukturu

Xərc maddələri	2003		2004		2005		2006		2007		2008	
	Min manat	%	Min manat	%	Min manat	%	Min manat	%	Min manat	%	Min manat	%
1. Material xərcləri	14429	19,1	14930	17,9	16347	17,6	17412	15,3	27185	15,9	33049	14,5
1.1. Xammal və əsas materiallar	50	0,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
1.2. Köməkçi materiallar	7408	9,8	7534	9,0	7424	8,0	7923	6,9	11040	6,5	15228	6,7
1.3. Yanacaq	4377	5,8	4671	5,6	5780	6,2	6638	5,8	10534	6,2	11762	5,2
1.4. Enerji	2594	3,4	2725	3,3	3143	3,4	2851	2,5	5611	3,3	6059	2,7
2. Əməkhaqqı	5890	7,8	7360	8,8	9960	10,7	13982	12,3	20942	12,3	24588	10,8
3. Sosial sığorta ayırımları	1551	2,1	1990	2,4	2178	2,4	3292	2,9	4952	2,9	6226	2,7
4. Amortizasiya ayırımları	29058	38,5	28817	34,6	30675	33,1	35009	30,7	48802	28,6	58617	25,7
5. Sair xərclər	24562	32,5	30191	36,2	33520	36,2	44354	38,9	68620	40,2	105241	46,2
5.1. Mədən vergisi	8447	11,2	8290	10,0	11125	12,0	13093	11,5	32880	19,3	44781	19,7
5.2. Torpaq vergisi	1308	1,7	1370	1,6	1152	1,2	1049	0,9	1663	1,0	1341	0,6
5.3. Digər	14807	19,6	20531	24,7	21243	22,9	30212	26,5	34077	20,0	59119	26,0
6. Cəmi məhsul istehsalına çəkilən xərc	75489	100,0	83288	100,0	92680	100,0	114049	100	170501	100	227721	100
7. Ümumi məhsula daxil edilməyən xərclər	185		33		0		0		0		0	
8. İstehsal daxili dövryyə xərcləri	3998		10071		13517		15090		22686		31280	
9. Əmtəəlik məhsul istehsalına çəkilən xərc	64330		73184		79163		98959		147815		196441	
1000 m3 əmtəəlik qaz hasilatının xərci, manat	18,14		20,96		23,23		25,5		27,75		27,89	
Ümumi hasilat, 1000 m3	4038228		3880937		3823959				5853534		7646006	
Əmtəəlik hasilat, 1000 m3	3544496		3491680		3408243		3880910		5327069		7043397	

Əlavə 3. ARDNŞ-də kapital qoyuluşlarının strukturu (min manat)

İstiqamətlər	2004	2005	2006	2007	2008
1. Qazma	58637,9	67226,2	77987,7	119427,3	231639,4
<i>1.1. Kəşfiyyat</i>	<i>2477,1</i>	<i>2562,8</i>	<i>2188,7</i>	<i>4169,1</i>	<i>7738,8</i>
<i>1.2. İstismar</i>	<i>56160,8</i>	<i>64663,4</i>	<i>75799,0</i>	<i>115258,2</i>	<i>223900,6</i>
2. Geoloji axtarış	1397,6	2233,6	1754,4	1457,9	2642,7
3. Tikinti	59974,5	68163,9	127689,4	461268,5	517552,6
<i>3.1. Sosial tikinti</i>	<i>12977,8</i>	<i>19548,2</i>	<i>27867,5</i>	<i>81147,3</i>	<i>97132,1</i>
<i>o cümlədən</i>					
<i>Yaşayış binaları</i>	<i>7666,0</i>	<i>7768,8</i>	<i>7971,2</i>	<i>21160,5</i>	<i>24665,3</i>
<i>Kommunal</i>	<i>949,4</i>	<i>4916</i>	<i>1857,7</i>	<i>2822,0</i>	<i>1362,7</i>
<i>Təhsil</i>	<i>2005,0</i>	<i>1931</i>	<i>1199,7</i>	<i>10147,6</i>	<i>16502,5</i>
<i>Səhiyyə</i>	<i>2357,4</i>	<i>4932,4</i>	<i>16838,9</i>	<i>47017,6</i>	<i>53655,7</i>
4. Başqa avadanlıqlar	55886,0	49668	77535,0	185545,7	162101,6
Cəmi	175896,0	187291,7	284966,5	767699,4	913936,3

Əlavə 4. ARDNŞ-nin 2008-ci il üzrə MHBS-ə uyğun "İcmal gəlirlər hesabatı"
(min manat)

Göstəricilər	2008	2007
Gəlirlər	4 710 845	3 820 275
Satışların maya dəyəri	(2 906 918)	(1 539 674)
Cəmi mənfəət	1 803 927	2 280 601
Paylaşdırma xərcləri	(135 147)	(150 334)
Ümumi və inzibati xərclər	(185 376)	(173 466)
Əsas vəsaitlərin köçürülməsi üzrə zərərlər və digər zərərlər, xalis	(71 515)	(44 338)
Sosial xərclər	(272 557)	(53 338)
Kəşfiyyat və qiymətləndirmə xərcləri	(6 900)	(9 866)
Tədqiqat və işlənmə xərcləri	(4 022)	(5 533)
Digər əməliyyat xərcləri	(108 379)	(31 954)
Digər əməliyyat gəlirləri	222 294	82 180
Əməliyyatlardan yaranan mənfəət	1 242 325	1 893 952
Maliyyə gəlirləri	55 524	15 216
Maliyyə xərcləri	(147 789)	(91 920)
Məzənnə fərqi üzrə xalis zərər	(407 676)	(21 397)
Xalis maliyyə xərcləri	(499 941)	(98,101)
Birgə müəssisələrin maliyyə nəticələrində pay	(11 106)	19 038
Əlaqəli müəssisələrin maliyyə nəticələrində pay	83 523	26 542
Vergidən əvvəlki mənfəət	814 801	1 841 431
Mənfəət vergisi xərci	(327 985)	(539 784)
İl üzrə mənfəət	486 816	1 301 647
Mənfəət aşağıdakı kimi bölüşdürülür:		
Qrupun səhmdarlarına düşən hissə	733 545	1 302 262
Azlığın payı	(246 729)	(615)
İl üzrə mənfəət	486 816	1 301 647

Əlavə 5. 2006-2008-ci illərdə ARDNŞ-nin həyata keçirdiyi sosial layihələr

№	Obyektin adı	Ümumi sahəsi (m²)	Dəyəri (min manat)	1 m² qiyməti (manat)	Başa çatma vaxtı
1	Balakən rayonu 235 çarpayılıq mərkəzi xəstəxana	20024,0	29400,0	1 468,24	Avqust 2008
2	Balakən rayonu İtitala kəndi 450 yerlik orta məktəb	2463,0	1658,3	673,3	Aprel 2008
3	Balakən rayonu İtitala Mədəniyyət evi və tibb məntəqəsinin tikintisi	567,0	475,6	838,8	I rüb 2008
4	Balakən rayonu kitabxana binasının tikintisi	532,0	334,3	628,4	II rüb 2008
5	Zaqatala Müalicə-Diaqnostika Mərkəzi	7176,0	9875,4	1376,2	Aprel 2008
6	Zaqatala rayonu 500 yerlik lisey	2750,0	1945,4	707,4	II rüb 2008
7	Qusar rayonu Aşağı Ləyəv kəndi 320 yerlik orta məktəb	2198,0	1200,0	546,0	II rüb 2008
8	Qusar rayonu Suvaşal kəndi 200 yerlik orta məktəb	1606,0	900,0	560,4	II rüb 2008
9	Qusar şəhər 6 saylı 1176 yerlik orta məktəbin əsaslı təmiri	-	-	-	Noyabr 2007
10	Qusar rayonu Qalacıq kəndi 320 yerlik orta məktəb	1650,0	1200,0	727,3	III rüb 2008
11	Lənkəran Müalicə-Diaqnostika Mərkəzi	5842,0	4300,0	736,0	İyun 2006
12	Şirvan Müalicə-Diaqnostika Mərkəzi	6644,0	7393,3	1112,8	Dekabr 2007
13	Qəbələ Müalicə-Diaqnostika Mərkəzi	7705,0	7800,0	1012,3	Mart 2008
14	Qazax Müalicə-Diaqnostika Mərkəzi	7400,9	11920,6	1610,7	Aprel 2008
15	Gəncə Müalicə-Diaqnostika Mərkəzi	11069,0	13250,0	1197,0	Aprel 2008
16	Bərdə Müalicə-Diaqnostika Mərkəzi	12340,0	13856,0	1122,9	İyun 2008
17	Quba Müalicə-Diaqnostika Mərkəzi	8025,0	9350,0	1165,1	İyun 2008
18	Cəlilabad Müalicə-Diaqnostika Mərkəzi	5500,0	9356,0	1701,1	Dekabr 2008
19	Şamaxı Müalicə-Diaqnostika Mərkəzi	7000,0	9356,0	1336,6	2008
20	Yevlax rayonu 235 çarpayılıq mərkəzi xəstəxana	15000,0	20470,0	1364,7	Oktyabr 2009
21	Göygöl rayonu 800 yerlik orta məktəb	8274,0	4937,2	596,7	2007
22	Ağsu rayonu Çiyini kənd orta məktəbi	1905,0	1000,0	524,9	IV rüb 2008
	Cəmi	135670,9	159978,1	1179,2	

Əlavə 6. ARDNŞ-yə ünvanlanmış 22 oktyabr 2008-ci il tarixli informasiya sorğusuna daxil edilmiş suallar:

- 1. 2007-ci ildə ARDNŞ sosial sahədə hansı layihələri həyata keçirib və bu layihələrin ayrı-ayrılıqda maliyyə dəyərləri nə qədərdir?*
- 2. Mümkündürsə, şirkətin 2007-ci və 2008-ci illərdə həyata keçirdiyi layihələrin siyahısını, layihələr üzrə podratçıların adlarını və layihələrin smeta dəyərləri barədə məlumatları təqdim edəsiniz.*
- 3. ARDNŞ-nin sosial investisiya üzrə program sənədi varmı? Mümkündürsə, şirkətin sosial investisiyaların əsasını təşkil edən hər hansı sənədini təqdim edəsiniz.*

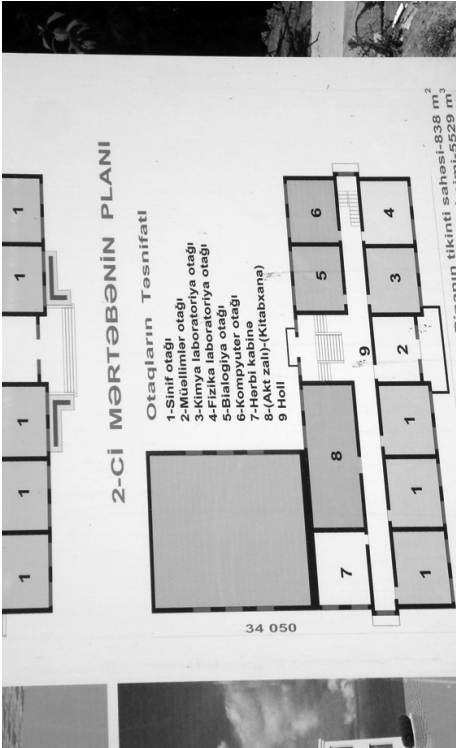
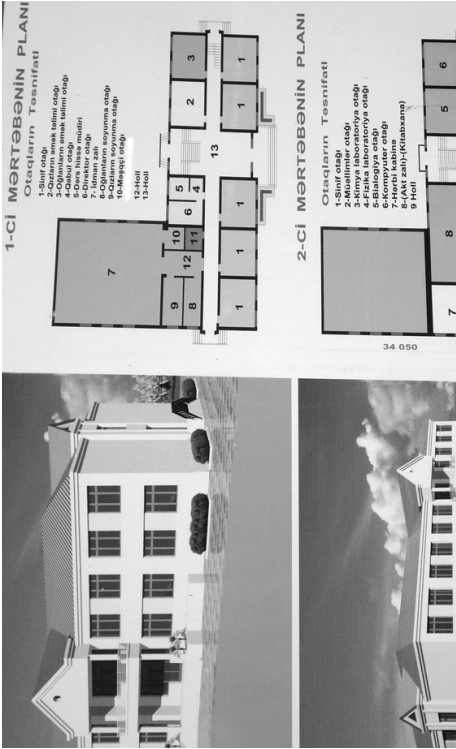
Əlavə 7. ARDNŞ-yə ünvanlanmış 23 oktyabr 2008-ci il tarixli informasiya sorğusuna daxil edilmiş suallar:

- 1. 2007-ci ildə 1 ton xam neftin şirkətdaxili topdansatış qiyməti nə qədər olub?*
- 2. 2007-ci ildə xam neft ixracından əldə edilən gəlirlərin məbləği nə qədər olub?*
- 3. 2007-ci ildə neft məhsullarının ölkədaxili satışından əldə edilən gəlirlərin məbləği nə qədər olub?*
- 4. 2007-ci ildə neft məhsullarının ixracından əldə edilən gəlirlərin məbləği nə qədər olub?*
- 5. 2007-ci ildə ARDNŞ-nin hasilatın pay bölgüsü sazişləri çərçivəsindəki payına uyğun olaraq mənfəət neftindən əldə edilən gəlirlərin məbləği nə qədər olub?*
- 6. 2007-ci ildə təbii qazın satışından əldə edilən gəlirlərin məbləği nə qədər olub?*
- 7. 2007-ci ildə neft-qaz hasilatı ilə bağlı əsas vəsaitlərin, o cümlədən maşın və avadanlıqların alınmasına çəkilən xərclərin məbləği nə qədər olub?*
- 8. 2007-ci ildə emal məqsədilə xam neftin əldə edilməsinə çəkilən xərclərin məbləği nə qədər olub?*
- 9. 2007-ci ildə neft emalında yarımfabrikatların, xammal və sair materialların alınmasına, emal məqsədilə xam neftin əldə edilməsinə çəkilən xərclərin məbləği nə qədər olub?*
- 10. 2007-ci ildə neft emalı üzrə əməkhaqqı xərclərinin məbləği nə qədər olub?*
- 11. 2007-ci ildə dolayı subsidiyalar nəzərə alınmadan dövlət büdcəsinə ödənişlərin strukturu (mənfəət vergisi, ƏDV, mədən vergisi, torpaq vergisi, əmlak vergisi, ixrac vergisi) barədə məlumat verməyinizi xahiş edirik.*
- 12. ARDNŞ-də mühasibat uçotunun aparılmasını və təşkilini tənzimləyən hansı vacib daxili normativ sənədlər var?*
- 13. Xahiş edirik, Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına keçidlə əlaqədar şirkətin hazırladığı normativ sənədlərin (Uçot siyasəti və hesabatlıq üzrə göstərişlər) bir nüsxəsini bizə təqdim edəsiniz.*

Əlavə 8. Bərdə MDM-dən görüntülər

Əlavə 9. Qusar rayonu Qalacığ kənd orta məktəbindən görüntülər

Əlavə 10. Qusar rayonu Aşağı Ləyə kənd orta məktəbindən görüntülər

